

## ARANKA GYÖRGY MAGYAR NYELVMŰVELŐ TÁRSASÁGA.<sup>1</sup>

(Első közlemény.)

A lelkes Aranka Györgyről és a nevéhez fűződő *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*ról több értékes cikk és tanulmány olvasható. Aranka György és társasága emlékének felújítására az a körülmény ösztönzött, hogy az érdekes múltú nyelvművelő társaság iratait, jegyzőkönyveit, levelezését és egyéb vegyes tartalmú kéziratokat, a melyek a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában találhatóak, alkalmam volt áttanulmányozni, rendezni, s így az eddigi kutatások eredményeit részben újabb adatokkal gyarapíthatom, részben egyes tévedéseket helyreigazíthatok.

Aranka György halála után (1817 márcz. 11.) az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság* iratai a marosvásárhelyi királyi tábla levéltárába kerültek és ott őriztetek 1827-ig. Ebben az évben (jún. 25.) a kormányszéki elnök a teljes tanácsülésben indítványt tett, hogy az erdélyi tudós társaság írásait Kolozsvárra kellene szállítani, valamely olyan helyre, a hol a tanulni kívánók könnyen hozzáférhessenek és felhasználhassák. Mivel a kolozsvári kath. lyceum könyvtár-helyisége alkalmas volt az értékes iratok elhelyezésére, ebben külön szobát jelöltek ki számukra. A lyceumi igazgató, gr. Lázár László, július 24-én jelentette a küldemény megérkezését és elhelyeztetését, a 19. tétel alatti könyv híján, a melynek címe: *Novissimum Silesiae Theatrum*. E társulati vagyoni további sorsáról az erdélyi kormányszék levéltárában sincsenek adatok.<sup>2</sup>

A kéziratok a lyceumi könyvtár egyik szobájában maradtak rendezetlenül, a míg Vass József kegyesrendi tanár Toldy Ferencz felkérésére hozzá nem látott a nagy anyag rendezéséhez, az értékesebb darabok kiválogatásához és lemásolásához. 1852-ben készítette el Vass József az iratok jegyzé-

<sup>1</sup> A M. T. Akadémia első osztályának határozatából jelenik meg. *Szerk.*

<sup>2</sup> Az Erdélyi Nemz. Múz. birtokában levő Aranka-féle *Levelek lajstroma* kétségtelenné teszi, hogy a lyceumba nem küldötték el a teljes kézirati anyagot. A levelek jórésze a Mike Sándor-féle gyűjteménybe került. Innen használtam fel azokat. Jelenleg szintén az Erd. Nemz. M. levéltárában vannak.

két, melyet Toldy Ferenczhez április 12-én küldött el. S a munkálatról egy rövid közleményben számolt be az *Új Magyar Múzeum* hasábjain (1854. I. 401—426. l.). Vass József hiteles jegyzéke részletes felvilágosítással szolgál Aranka György irodalmi hagyatéka felől, melyet néhány levél kivételével teljesen felölel. Ezt bizonyítja Jakab Elek is, ki a nyolczvanas években átvizsgálta az Aranka-féle iratokat és a Vass jegyzékében csak három levelet nem talált meg, mely a hagyatékban megvolt. Jakab Elek kutatásának eredményeit Abafi Figyelőjében *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság* cz. tanulmányában (XVI. k. 1884.) tette közzé. Részben Jakab Elek tanulmány, részben Döbrentei Gábornak a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában levő kéziratcsomója (*Erdélyi magyar nyelvű társaság felbresztése körül volt írások*) alapján, továbbá több kiadott és kiadatlan levél felhasználásával írta Rubinyi Mózes *Az Erdélyi magyar nyelvű társaság története* cz. tanulmányát (Magyar Nyelv 1911.). A következőkben megkíséreljük a társaság megalapítását és munkásságát az átvizsgált jegyzőkönyvek, levelezések és egyéb kéziratok alapján ismertetni — megjegyezvén, hogy a rendelkezésünkre álló lyceumi levéltári anyag szegényebb, mint a Vass József jegyzékében foglalté. Hová lett, vagy hol lappang a ma még elő nem került kézirati anyag — még nem tudom.<sup>1</sup>

## I.

Az Aranka György buzgólkodása következtében létrejött *Erdélyi Nyelvművelő Társaság* tulajdonképen visszhangja Révai Miklósnak egy magyar tudományos társaság megalapítása érdekében kifejtett izgatásainak. Elsőnek ugyan Erdélyben gr. Batthyány Ignác, erdélyi püspök próbálkozott meg egy tudományos társaság szervezésével, de fáradozásai hiábavalóknak bizonyultak. 1790-ben Aranka György, marosvásárhelyi királyi táblai bíró látott a szervezés munkájához. Aranka kiterjedt levelezésben állott már ekkor is a magyar írókkal s ő szeretett volna Erdély irodalmi életének vezetője lenni. 1791-ben az erdélyországi országgyűlés tagjai és az erdélyi nagyfejedelemség főkormányzója elé terjesztette tervét, a melyet nagy elismeréssel fogadtak. Belátták, hogy az Aranka javasolta új intézmény, mely a magyar nyelv ápolását, fejleszt-

<sup>1</sup> Az Erdélyi Múzeum kéziratárában és levéltárában Aranka Györgynek igen gazdag gyűjteménye található. A kéziratok legnagyobb része az Erdély történetére vonatkozó forrásművekből áll. A levélgyűjtemény irodalomtörténeti szempontból is igen nevezetes. Néhánya az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság* történetéhez szolgáltat becses adatokat.

tését és terjesztését tűzte ki célul, mennyire fontos és szükséges. De a szép terv nem valósulhatott meg egyhamar. Hiányzott a költség. A gyűjtés igen kevés eredménnyel járt, de még a bécsi udvar is akadékoskodott. Attól félt, hogy az új társaság megerősödve, hatalmasan ellensúlyozza a szászokat. Így történt, hogy bár a karok és rendek egyértelműleg kérték a felségtől a nyelv művelő társaság fejedelmi jóváhagyását, a törvényzikket Bécsben nem erősítették meg. Az *Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság* tehát 1793-ban csak ideiglenesen alakulhatott meg gr. Bánffy György elnöklete alatt.

A társaság céljáról részletesen tájékozta Arankának meg az évben szétküldött körlevele.<sup>1</sup>

A Nyelvűvelő Társaságnak célja a magyar nyelvnek, mint nemzeti nyelvnek fenmaradása, tisztán megtartása s világának terjesztése. Az elsőre tartozik, hogy a két hazában legelőbb is a folyó köznyelv, azután az igazgató-és ítélő főfőszekek nyelve, nem különben az iskolákban a tudományok nyelve és a nemzeti legyen. És pedig a lehetőségig nemcsak a magyar nemzetben, de az egész magyar korona földén, az azon levő más hívei között is a szent koronának.

Igaz, hogy ma is az országgyűlésen, az igazgató ítélő főszéken, vármegyéken és székes helyeken a magyarok között a folyó nyelv a magyar, a jegyzőkönyvek, tudósítások részint rendelések is magyarul kelnek; néhol az iskolákban némely főbb tárgyak magyarul taníttatnak; az idő és szép elmék, mind a tudományokban mind kivált a versszerzésben, történet és mesék írásában jeles remeket mutatnak fel, — de még sok van hátra. A mit e részben egyes, sőt hatalom is véghez nem vihet, azt egy társaság más nemzetek sérelmes nyelvek ócsárlása nélkül lassanként szépen előmozdíthatja, az iskolákban minden nemzetek nyelvéhez alkalmazott jó magyar kézikönyvek írásával és a készeknek felvételével, azután szép magyar könyvek kiadásával és az idegen nyelven megjelenő hasznos és mulatságos könyvek, utazások, történetek, római mesék s hasonlók jó és tiszta fordításával.

A másodikra, a nyelvnek a maga tisztaságában fentartására felhozható, hogy a régi görög nyelvben is sok volt a dialectus, de legszebb volt az athenebeli vagy az attikai. A mit mások czifrán s erőltetve, ezek egyszerűen s a nyelv természeti szépségére ügyelve fejezték ki. Ezért fogadták el mindenütt s tartották legszebbnek. A régi latin nyelvben is három időszak volt: a virágzásé az arany, a hanyatlásé az ezüst s a lesüllyedése a vaskorszak. Az elsőnek ismertető jele, hogy azt bárki olvassa, érti, érzi, nincs benne homály, szépsége természetes, nem keresett, hallása, olvasása gyönyört ad. A második és utolsóban sok az idegen és új szó, nehéz a megértés a szokásból kiment vagy idélen szók miatt.

A magyar nyelvnek is megvan mind dialectusa, mind arany, ezüst és vaskorszaka. Erdélyben különbség van a vármegyék és székelység nyelve közt, Magyarországon a Duna-Tisza melléki s más vidékek lakóinak beszédi közt. E különbségek, mint dialectusok nincsenek kárára a nyelvnek, sőt kivált a versíróknak hasznosak. A kik folyóbeszédben írnak, illő a szebb dialectust követni. A Nyelvűvelő Társaság ezek különbségeit kimutatja, a különbözőségeket a nyelv törvényeire alkalmaztatja, megbírálja s a jót elfogadásra ajánlja. A dialectustól különbözik a provincialismus, ezt helyeselni nem lehet s a Társaság ezeket is kimutatja, kiadandó szótárában megjegyzésekkel kíséri és felvilágosítja.

Régi íróink is irtak szebben és rosszabbul. Magyar kevés volt s az ország közepét foglalta el, szélein hagyta s oda fogadta a más népeket. A mohácsi vészkor épen ezt a közepét foglalta el a török Magyarországnak

<sup>1</sup> Eredetije a kolozsvári r. kath. lyceum könyvtárában.

s megrontotta nyelvét. A kik a tótok és németek közé vonták meg magukat, azok sem tarthatták meg tisztán nyelvöket. Azután a főfő emberek felvették a latin nyelvet, gyermekeiket idegen nyelvhez már a bölcsőben szoktatták, ezért némelyik nem tudta anyanyelvét, másik mint idegent tanulta meg. Ezért nem tudták sokan tökéletesen nyelvöket. A papság sem használta a felsőbb iskolákban a magyar nyelvet. A mit tudott a magyar, a cselédektől s a parasztoktól hallotta. Némelyik pap, hogy magyarul prédikálhasson, deakul írta meg azt s azután fordította magyarra. Nem csoda, ha nyelvünk multja annyi szomorítót hagyott fel. A Nyelvművelő Társaságtól ezek javítását várhatja a haza. A régi jó könyvek előadása s megvizsgálása által a jóra figyelmezteti a nemzetet s közönséggé teszi a mi hasznost és szépet lát benne, az újabb és ifjabb írókat szépre és jóra serkenti és vezeti.

A harmadikra vagy a nyelv világának terjesztéséről írja: hogy a nyelv udvarának világán annak szélére, hosszára való kiterjedése mértékét érti. Ez annál nagyobb, minél közönségesebben kiterjedett mind a hazában, mind annak határain kívül. A magyar nyelv, hogy Európában szerencséséjé tehesse, okosan remélni nem lehet. Maga kebelében tehát a terjesztésre annál nagyobb szükség van. A nemzeti iskolákban van e részben az egyenes segítség. A Nyelvművelő Társaság emelheti annak mind kedvességét, mind dicsőségét. Erre szolgál egyebek mellett az, hogy a nyelv természeti tulajdonságait, könnyűségét, szépségét világosságra hozza, a haza természeti, geographiai és polgári igaz és helyes ismeretét neveli, régiségeit, történeteit egybegyűjti, s jól kidolgozza, krónikáit megjobbitja, a hazai munkákat bármily nyelven legyenek írva, recensio útján folyóírásában megismerteti s a külföldi érdemcsbkeket szintén, kivált az utazásokat lefordítja, a tudományos és szép mesterségeket illető könyvek ismertetése alkalmával azoknak állapotját előadja, a gazdaság, kézművek és kereskedés rendében a külföld abbéli haladását leírja s közönséggé teszi; a görög és deák szép elmék írásait megismerteti s szép magyar folyócszédékben kiadja. Így vezeti a nemzetet a bölcsesség, a tudományok és mesterségek ezen régi népek nyelviben élő forrásaihoz.

Ez lesz a Magyar Nyelvművelő Társaságnak célja. Látható, hogy ez nem egy, de sok egyesült munkás kéznek lehet elérhető sikere. A Társaság egy központ lesz, melyben a nemzeti szép elméknek egybe kell kötetni, hogy ezáltal a téves úton járók jóra téríttessenek, hogy a nemzeti munka nagy mezeje megnyitván: kiki ajándékát, tehetségeit készületéhez képest a maga mesgyéjében, hazája és nemzete dicsőségére, magát illőképen elfoglalhassa. És erre s ebben leendő illő segedelemre hivatnak meg újra is minden szép elmék, e nemes hazának szeretetétől buzgó szívű fiai és leányai.

Lássuk már most miképen iparkodott a megalakult társaság az előterjesztett, fontos nemzeti czélt megvalósítani. A társaság fennmaradt jegyzőkönyveiből kísérlem meg a nyelv-művelők munkásságának képét adni.<sup>1</sup>

Az első ülésen, a melyen gr. Teleki Sámuel, gróf Teleki Mihály, Cserei János és Tűri János »télő mesterek«, továbbá Borosnyai L. Simeon marosvásárhelyi ref. pap és Aranka György, a társaság titkára voltak jelen, Aranka György előterjesztése a társaság rendeltetését és munkásságát illetőleg vonja a figyelmet magára. Bennünket különösebben az utóbbi

<sup>1</sup> A kolozsvári lyceum könyvtárában az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságnak Marosvásárhelyen tartott üléseiről felvett jegyzőkönyvei megvannak 1793. decz. 3-tól (első ülés) 1800. június 23-ig, mindössze negyvenöt ülés jegyzőkönyve; a 16-ik ülés jegyzőkönyve hiányzik, továbbá 1800. jún. 23-án túl nincs eredeti adat a lyceumi iratok között. Néhány ülés jegyzőkönyve a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában is megvan.

érdekel. A társaság munkásságának lényegét négy pontban foglalja össze: 1. Szükséges »a magyar nyelv jó rendbe való szedése«; 2. bővítése; 3. tisztítása; 4. gyakorlása. Az első pontra vonatkozólag kifejti, hogy ezt a célt legjobban úgy lehet elérni, hogy a nemzeti iskolákban taníttassanak meg jól a nyelv elemei. Erre a célra készít majd a társaság egy jól használható elemi nyelvtant. »De ez a munka — mondja — csak röviden kívül idegen nyelveket és melléje semmi tudós vizsgálódás . . . ne tétessék.« Mivel az iskolákban az anyanyelven kívül idegen nyelveket is tanulnak, azt ajánlja, hogy készítsenek latin, görög és zsidó nyelvtant is magyar nyelven iskolai használatra. Az iskolai nyelvtanon kívül szükségét látja egy tudományos grammatikának is, továbbá a magyar nyelv szótárának is, végre pedig oly elemi nyelvkönyvet sürget, a melyből az idegenek is könnyen megtanulhassák a magyar nyelvet. A magyar nyelv »bővítése« alatt a nyelv fejlesztését érti. Miután a magyar nyelv — így érvel — »793 esztendőktől fogva az oltár, királyi tanácsok és pecsétek mellől és a bölcsekedés székeiből kizáratott, a kereskedésben pedig és mesterségekben azok által a nemzetek által, kiknél ezek nagyobb virágzásban vagynak a hazában is elnyomatott«, a nyelv is elszegényedett. A mesterségek, a kereskedés, a tudomány műszavai idegenek, de még a társalkodás nyelve is fogyatékos. Helyes nyelvérzékkel mutat rá a nyelvbővítés forrásaira: az élő nyelvre, a régi könyvekre, kéziratokra, régi szótárakra, a nyelvjárásokra, ajánlja új szókészítését s felhívja a figyelmet a bevett, meghonosodott idegen szókra. Behatóan foglalkozik a nyelv »tisztításá«-nak fontos kérdésével. A nyelvhibák kiküszöbölését sürgeti. A fölösleges új szók használata ellen kel ki hevesen, majd a hibás képzésű szavak ellen emel kifogást, rámutat a helytelen szóösszetételekre, a hibás nyelvtani alakokra, az erőltetett szófűzésre és kikel a rossz fordítások ellen. Kifogásait 12 pontba foglalja össze. Az összefoglalás Aranka György egészséges nyelvérzékéről tanuskodik.

A társaság magáévá teszi Aranka fejtegetéseit és elhatározza, hogy minden igyekezetével rajta lesz, hogy e hibákat a nyelvből kiküszöbölje. A nyelv »gyakorlása«-t illetőleg fontosnak tartja, hogy a nemzet jó magyarságú könyveket kapjon és az olvasáshoz szokják. A társaságnak feladata tehát, hogy az írók segítségére siessen, istápolja a játékszint és gondoskodják jeles regényeknek és útleírásoknak helyes fordításáról. Kívánatosnak tartja, hogy a hazai történetet, földrajzot magyarul adják az olvasók kezébe. Figyelemmel van a különböző korú és műveltségű olvasók szükségleteire, a melyeknek kielégítését igen fontosnak tartja. Érdekes, mint vélekedik a »játészó szín« segítéséről. Ajánlja, hogy »a jobbízú és érdemesebb játékdarabok, melyek a fordítást megérdemlik, rövid

recenziók által megemértessenek . . . . , sőt a játékszín érdemes előljáróival egyetértvén, nevezetesen a kijátszott darabokat, minnekeltte nyomtatás alá adatnának, meg kívánja nézni, hogy jó, tiszta magyarságok legyenek.» Majd rátér az idegen irodalmak nevezetesebb termékeinek fordításaira. Ezeket igen fontosaknak és hasznosaknak tartja. A társaságnak lesz gondja, hogy a nevezetesebb regényeket, így pl. a *Don Quijotet* lefordíttassa, továbbá a régi görög és római szellemek jeles műveit Dugonics, Szilágyi és Kovásznai példájára jó magyarsággal adja az olvasók kezébe. Szól végül a tudományos művek fontosságáról is. A társaság kötelességének tartja azokat a jó módokat és találmányokat, melyek a gazdaságnak minden rendiben és nemeiben más országokban közönségesekké tételnek, a hazával megemértetni és azokat hazánk és földünk állapotjához és természetéhez alkalmaztatván, abban a hazai fiainak ösztönök és némely részben a vagy csak útmutatójok is lenni. «

Az előadottakból is látható, hogy az egész tervezet komoly és józan megfontolás eredménye, hogy Aranka helyes érzékkel figyelte meg a hiányokat és célravezető eszközökkel igyekezett a hibákat elenyésztetni. Kár, hogy nemes törekvései csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütköztek, és a társaság munkásságát nem koronázta megfelelő siker. Az alakuló gyűlés után egy hétre (decz. 10-én) másodszer ülnek össze a társaság vezetői és lázas buzgalommal folytatják a megkezdett munkát. Ennek az ülésnek legfőbb tárgya a társaság munkásságának további körvonalozása volt. Ekkor határozták el, hogy a társaság munkásságáról a hazának is beszámolnak olyképen, hogy a jegyzőkönyveket időközönként közrebocsátják; ezzel a munkával Aranka Györgyöt bízták meg. Szükségesnek tartja a társaság, hogy évenként egy *Naplókönyvet* vagy *Journalt* adjon ki, a melyben a világnak, főképen pedig Európának rövid évi története foglaltassék, nevezetesebb hazai események, a tudomány, ipar, és gazdaság terén történt újabb találmányok, vívmányok ismertessenek, közöljék az új magyar könyvek jegyzékét és számoljanak be a termésről, időjárásról, az egészségi állapotokról, népesedésről. Ezenkívül egy naptár kiadását is tervbe vették. Sürgetik a társaság könyvtárának felállítását; régi okiratok, kéziratok, érmek, pénzek, régiségek, ásványok, érczek gyűjtését. Egyszóval itt pendítik meg legelőször egy nemzeti múzeum létesítésének eszméjét. Ismertetik a társaság vagyoni állapotát és gondoskodnak tagok választásáról is. A társaság tagjai közé azokat a hazafiakat óhajtták beválasztani, »a kik becses munkákkal tudományoknak és hazaszeregeteknek jeleit magyar munkák kiadásában megbizonyították.«

1793 deczemberi havában még két ülést tartott a társaság, még pedig 21-én és 31-én. Ezeken az üléseken intézkedtek a könyv és egyéb gyűjtemények lajstromozásáról és Aranka

György előterjesztette azok névsorát, a kiket részint a társaság munkás tagjaiul, részint pártoló tagjaiul kívánt meghívatni. Elhatározzák a folyó kiadások fedezésére szolgáló tagdíjak összegét. Újból előkerül a magyar grammatika kérdése és megállapodnak abban, hogy az ifjúság számára készítenő nyelvtan megírására Gyarmathy Sámuelet kérik fel és végül elhatározzák néhány régi kézirat kiadását.

A következő 1794-ik évben nyolcz ülést tartott a társaság. Majdnem háromhavi szünetelés után, márczius 26-án gyűlnek össze a társaság tagjai nagyobb számban Aranka György házánál. Az V. ülésen egy közgyűlés megtartását határozzák el, a melyen a társaságnak eddigi munkásságáról számolnak be. A közgyűlést két nap múlva (márcz. 28-án) tartották meg gr. Teleki Mihály elnöklete alatt huszonnyolcz tag részvétele mellett. A VI. ülésen (máj. 7.) Aranka György tett előterjesztést az irattárakban talált régi magyar kéziratoknak közléséről és a magyar szótárról. A VIII. és IX. ülésen (máj. 15. és máj. 21.) semmi nevezetesebb dologról sem esik szó; a X. ülésen újból az ifjúság számára készítenő magyar nyelvtan ügyét tárgyalják és felolvassák a Kolozsvárról érkezett névtelen jelentést a kolozsvári »játárszín« hanyatló állapotáról, melynek orvoslását kéri a társaságtól. A társaság a jelentést az erdélyi kormányzó figyelmébe ajánlja. Végül pedig ismertetik Őri Fülöp István kolozsvári színész tervét, a mely szerint Marosvásárhelyen lehetne színházat alapítani. A következő (XI. ülésen) újból előkerül a marosvásárhelyi színház ügye. Ez alkalommal gr. Bethlen Elek tervéről esik szó, de véglegesen nem döntenek, mert a színház esetleges jövedelmeit sem állapíthatják meg. A színház helyiségeit gr. Teleki Sámuel marosvásárhelyi házánál (Szt.-Miklós-út) levő szekérszint találják alkalmasnak, ez ügyben gr. Teleki Lászlót és Kakutsi Jánost bízzák meg a tulajdonossal folytatandó tárgyalással. Az 1794-ik év utolsó ülésén (június 20.) Aranka György néhány munka kiadását ajánlja, egyszersmind kívánatosnak tartja, hogy a társaság kiadásában megjelenendő művek a társaság gyűléseiben felolvastassanak.

1795-ben mindössze már csak két ülést tartott a nyelvmívelő társaság, az egyiket november 8-án, a másikat deczember 28-án. Az előbbin kiválasztják a kiadásra szánt beküldött dolgozatokat, az utóbbin pedig Aranka felhívja a figyelmet a régiségekre, kéziratokra, régi magyar könyvekre és különös természeti tüneményekre és ezekről jelentést kér a társaság számára, sürgeti Marosvásárhelynek földrajzi, politikai és statisztikai leírását. »Ma igen módiba jött — olvassuk a jegyzőkönyvben — hogy egy ifjú ember, a ki egy falut s egy várost sem esmér jól, ne csak azt gondolja, hogy Európának statisztikáját esmérí, hanem arról egész könyvet is írjon; mint a ki a kövek

közt a Marosban termő jászpist, a füvek között a mindennapi káposztát, s az állatok között a balhát se esmérné, s azt tartaná maga felől mégis, hogy a Naturalis Historiát tudja, és könyvet írna róla. Ha tetszik, kezdjük mi hazánk esméretén, ezt pedig lakhelyünkön, azután mehetünk nagyobbakra.»

1706-ban szorgalmasabban gyűlnek össze a társaság tagjai. Hét ülést tartanak, de ezek egyikének (a XVI.) jegyzőkönyve hiányzik. Az első ülésen a többek közt szó esik a magyar és török nyelv rokonságának kérdéséről, melynek megvitatására felhívják az összes működő tagokat. A második ülés jegyzőkönyvében a titkárnak a tagokhoz intézett következő felszólítása olvasható:

Hogy a mint ennek a zsengejében levő kicsiny társaságnak erősödését s előmenetelét kívánják: ne felejtsek el és ne sajnálják magok történet szerint való szép tapasztalásaitak és gondolataikat mind a nyelvre, mind más történetekre s jelenésekre nézve, úgy a melyeket hallanak, olvasnak, közleni, hogy a miképpen a köd és a harmat apró cseppjeiből s ezekből eredő forrásokból és patakocskákból a Maros és kevély Duna származnak: úgy az egyben tett sok apró igyekezetből ez a társaság is naponként nevedést vehessen.

A XVII. gyűlésen számol be a titkár a társaság által kiadandó munkák első darabjának lajstromáról s a kiadásnak a kormányzó által való helybenhagyásáról. Ezen olvassák fel a Hunyady János származását tárgyaló munkát, továbbá az oláh és székely házakról szólót. Mindkettőt bíráló alá bocsátják. A XVIII. gyűlés jegyzőkönyvéből arról értesülünk, hogy a társaság végeleges szervezése megtörtént. E szerint a társaságnak külső dolgait a királyi tábla elnökének vezetése alatt egy öt tagból álló tanács intézi, míg a tudományos dolgokat továbbra is a munkás tagok végzik. Szükségesnek tartják, hogy az első kiadvány függelékeképen csatolják a társaság eddigi történetét, hogy bizalmat keltsenek a tagokban a társaság iránt. Érdekes a jegyzőkönyv folytatása:

Nem régiben volt szerencséje a társaság gyűlésének tapasztalni, hogy éppen az érdemesebb és mind tudományokra, mind tekintetekre, mind világokra nézve tisztelget érdemlő urak ennek az igyekezetnek lelkét, vagy czélját nem úgy értik és veszik fel, mint ennek a társaságnak természete kívánja. Némelyik azt kívánja, hogy a társaság csak a nyelven dolgozzék; másnak ellenben úgy tetszik, hogy a nyelvet illető czikkolylek, kivált a forma példák (paradigmák) a munka kellmetességét elvonnék; más esmét tökéletesebb munkát kíván. Azért szükségesnek látszik, hogy a berekesztésbe<sup>1</sup> a társaság történeteinek folytatása alkalmatosságával, egyszersmind az igyekezet czélja is még egy kevésbé világosítsák és megirassák röviden, hogy a társaság felállításának főczélja lévén elsőben maga az anyai nyelv természeti tulajdonságainak kifejtése, s ennek a munkának fundamentuma a forma példák-nak jól kidolgozása és kiadása; másodsor, hogy annak világot szerezzen, mely legjobb móddal közelebb a haza esmértetésével, azután más szép, vagy közhasznú tárgyaknak közönségessé tételével erhetik; azért ezeket egymástól

<sup>1</sup> A kiadandó munkák függelékebe.

el nem választhatja. A végre a társaságnak igen igyekezni kellene, hogy minél szebb és kidolgozottabb czikkelyekkel szolgáljon a nemzetnek, de egy czikkelynek érdemét nem tarthatja a keresett czikornyás vagy czifra beszédben, melyet teljességgel rossznak tart, s a mennyiben lehet el is kíván kerülni; hanem a gondolat felségében és a tárgynak természetéhez illő olyan kidolgozásban, melyből kitessék, hogy annak kifejlésében legalább egy grádiccsal az író a maga előtt valókat feljebb haladta és hogy a mikor a következő nyom ahhoz a tárgyhoz nyúl, ha azt nagyobb tökéletességre akarja vinni, ennek hasznát vehesse.

Ugyancsak ebből a jegyzőkönyvből értesülünk az egyéb készen levő dolgozatokról, a melyeket bírálatra adtak ki. Két tagot megbíznak az egységes orthographia kidolgozásával és végül jelenti a titkár, hogy gr. Teleki Domonkos útirajzainak 100 példányát a társaságnak ajándékozza. A következő gyűlés (XIX.) jegyzőkönyvében beszámol Aranka György, miképen egyezett meg Hochmeister szebeni könyvnyomtatóval *A' Magyar Nyelv-Mívelő Társaság munkáinak első darabja* nyomtatási költségeit illetőleg és felsorolja az újabban beérkezett munkákat. November 13-án rendkívüli gyűlést tartott a társaság. E gyűlésen számolnak be a társaság életéről. A kép, a melyet a gyűlés jegyzőkönyve ad, nem kápráztató ugyan, de eléggé megnyugtató. A társaság él, dolgozik, hiszen kiadványa mármár készen van, de az elmúlt esztendő *»kényes körülállásai«* nem kedveztek a társaságnak. *»Azért ma — olvassuk a jegyzőkönyvben — akkor, a mikor más nemzeti szép igyekezetek, minémű a pesti játékszín is volt, meg nem állhattanak, ez a társaság elég szerencsésnek ítéli magát, hogy ha világát nem ragyogtathatta is, ártatlanságát s azzal legalább életét fenn tartotta.«* Az előadó visszapillantást vet a társaság múltjára, beszámol a kiadvány sorsáról és indítványozza, hogy írják össze a társaság jótévedőinek, dolgozótársainak, gyűjtőinek névsorát és azoknak küldessék meg a társaság kiadványa, hogy így az érdeklődést a társaság iránt szeleesebb rétegekben is fölkeltsék s a társulat anyagi segélyforrásokhoz is jusson. Az 1796. év utolsó gyűlésén (decz. 23-án) a társaság szerény anyagi viszonyairól számolnak be és felolvassák a Csikból szerzett és a Székelyek eredetéről szóló érdekes kéziratot.

A következő esztendőben fokozottabb munkásságot fejt ki a társaság és április 24-től december 20-ig összesen kilencz ülést tartott. Már az első gyűlés tárgysora is elég gazdagnak mondható. Szalkai Antal a mezei gazdaságról szóló magyarátságnak egyes czikkeire tesz megjegyzéseket, Miklós István a székelyek történetével foglalkozik Otrokocsi, Behamb, Oláh és Bonfinius nyomán, Blasy Bonavita, csíksomlói ferenczrendi atya, megírja a székely katonaság felállításának történetét, Kováts Lőrincz Pál ajánlja közreműködését a társaságnak és tudósítást küld a társaság gyűjteménye számára szerzendő régiségekről, kövekről, végül pedig a titkár az emberről olvasott fel. A következő

(XXIII.) rendkívüli gyűlés pusztán a társasági életre vonatkozó tárgyakkal foglalkozik, s helybenhagyják Schedius professornak magyarországi főlevelezőül való megválasztását. A XXIV. ülésen olvassák fel a társaság elnökének levelét, a melylyel egyidejűleg küldte meg a göttingai könyvtárban levő magyar vonatkozású könyveknek és kéziratoknak jegyzékét és egyszersmind arról is értesíti a társaságot, miként lehetne a wolfenbütteli hercegi könyvtárban levő hasonló munkák jegyzékét megszerezni. Zabolai Sámuel ugyanekkor a római uzsoráról és az örökösödésről tartott felolvasást, Balás Márton széplaki unitárius pap beküldi gróf Bethlen Miklósnak néhány költeményét, Németh József csíki esperes a károlyvári templomban talált feliratokat közli a társasággal; Krausz András Rákóczi Ferencznek Gömörnél mondott beszédét, Székely László búcsuztatóverseit és az 1742-iki csudagyermekről való feljegyzést küldi meg. A XXV. ülésen Eder Károly ismét a székelyek eredetéről szól, a kérdéshez Beregszászi Pál is hozzászól. A XXVI. ülés tárgysora rendkívül változatos és gazdag. Elhatározzák, hogy felkeresik Gyarmati Sámuelt a wolfenbütteli könyvtárban levő magyar vonatkozású kéziratok ügyében. A székely-kérdés újból előkerül. Megkezdik az előkészületeket a társaság második kiadványához (II. darab), de előzőleg alapos recensio alá kívánják venni az elsőt. Erre a munkára felszólítják Schediust, Révait, Földi Jánost, Kovachichot és másokat. Érdeklődik a társaság a szombatosok története iránt is. Fel is kéri a farkaslaki plébánost, a kinél a szombatosok históriája megvolt, küldje be a kézirat másolatát. Ugyanekkor felszólítják a n.-ernyei és újfalvi plébánosokat is, hogy küldjenek tudósítást a társaságnak a szombatosok múltjáról és jelen állapotáról.<sup>1</sup> Ugyanilyen érdekes a XXVII. gyűlés jegyzőkönyve is. Ezen mutatta be a titkár a társaságnak felajánlott új könyveket, a melyek közül Beregszászi Pálnak Erlangenből küldött *Versuch einer magyarischen Sprachlehre* cz. munkáját említjük meg. A titkár beszámol körutazásának eredményéről és útközben szerzett tapasztalatairól, felfedezéseiről. Jelentését a következő ülésen folytatja és fejezi be. Ezen a gyűlésen jelenti be a titkár Cserei József, marosvásárhelyi esperes-plébános tervét, a mely szerint a társaság egy jó magyar lexicont dolgozhatna ki, »mely a társaságnak becsületet és tekintetet is szerezne«; bejelenti továbbá, hogy *Engel* kiadta magyar tör-

<sup>1</sup> A tudományos kérdések mellett ismételten találkozunk naivitással, majd gyakorlati értékű hírekkel. Így pl. érdekes a jegyzőkönyv c) pontja, mely szó szerint a következő: »Előadtván, hogy nemes Magyarországon, Bihar vármegyében volna valami kigyópor, melyet a ki vészzen, a kigyó soha meg nem marja. Esmét, hogy az irt vármegye állított volna fel két hasznos fabrikát ú. m. selyem és szűr posztó fabrikákat. Ezek eránt kérettessék tudósítás Prof. Tertina úrtól.«

ténetének első részét és Schlözer az erdélyi nemzetekről szóló munkáját — s ezzel egyidejűleg szól a kissármási fogat gyógyító vízről és a Szilágysomlyón talált királyi kincsről. (!) A XXIX. gyűlésen semmi lényegesebb dolog nem történik. A XXX. gyűlés helyett (decz. 20.) pedig, mely tulajdonképen rendkívüli gyűlés lett volna, a rendes tagok nagyobb számmal való elmaradása miatt csak »conferentia« tartatott, a melyen mindössze négy rendes tag és három pártoló tag vett részt. Ezen az ülésen javasolja a titkár, hogy a társaság ülésének jegyzőkönyveit legalább kivonatban közzé kellene tenni, hogy a társaság munkásságáról szélesebb körökben is tudomást szerezhessenek az érdeklődők. A conferentia a javaslatot elfogadja.

1798-ból kilencz gyűlésről van tudomásunk. Nyolcz gyűlés jegyzőkönyve teljesen megvan, egyé (a XXXVII-iké) csak töredékesen. A XXXI. gyűlésen elhatározzák, hogy a jegyzőkönyvek kivonatait a szebeni német újságokban, a bécsi Mercuriusban, Pántzél Dániel erdélyi írónak újságjában fogják közölni. Beszámolnak a társaság igen szerény anyagi viszonyairól és a gyűjtemények figyelemreméltó gazdagodásáról. A gyűjtemények közül a régészeti és a könyv- és kéziratár mutat tetemesebb gyarapodást. A XXXII. gyűlésen bemutatják Nagymagári Kósa István háromrendbeli gyűjteményét, ú. m. a Magyarországon talált némely köfeliratokat, régi római pénzeknek és régebbi magyar pénzeknek a leírását; Pápai István szebeni ref. pap tollából az almakeréki híres sírhalomnak a leírását és a verestoronyi emlékkő leírását, továbbá a székelyek pecsétjeit és elrendelik a társaság régiség-, kézirat-, könyv- s ásványgyűjteményeinek hiteles jegyzékbe vételét. A XXXIII. gyűlés nevezetesebb pontjai: gr. Fekete János megküldi Schiller *Orleansi szüzének* verses fordítását. A »rendes munkák« közt találjuk Eder tudósítását az Erdélyben talált új fémekről és felolvassák Schlözer *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című munkájára tett megjegyzéseket. A XXXIV. gyűlés jegyzőkönyvéből értesülünk, hogy Teutsch János megküldötte a következő munkákat: *Moldauische Chronica aus dem Italienischen*; *Illustratio Articulorum quorundam Historicorum, remac historiam Valachorum concernentium*. A könyvtár állapota ez idő szerint 109 nyomtatott, 19 kézirat és 116 oklevél. Felolvassák a székelyek eredetéről szóló munkát, Borsos Tamás életét és viselt dolgairól szóló tudósítást, végül Pápai István szebeni ref. pap munkáira vonatkozó néhány levelet. Ebben említi következő munkáit: Újesztendői ajándék jó gyermekek számára; u. az jó leányok számára; Pope az *Emberről* írt négy levelének fordítása francziából. Elhatározzák, hogy felszólítást tesznek közzé régi oklevelek, régiségek, ritkaságok gyűjtésére, természeti jelenségek megfigyelésére, feljegyzésére és beküldésére; felszólítják a török és a franczia háború-

ban résztvett vitézeket, hogy nevezetesebb élményeiket, történetileg nevezetes tapasztalataikat a feledékenységűtől óvják meg, közöljék a társasággal. Felszólítják az olvasókat, hogy a társaság első kiadványára való megjegyzéseiket szintén közöljék; a tudósokat is felkérlik, adjanak véleményt, milyen legyen egy jó szótár. Miután pedig a hazának jó földrajza nincsen, felhívják mindazokat, a kiknek ilyen munkára hajlandóságuk van, hogy legalább vármegyéjüket vagy lakóhelyüket és ennek környékét írják le. A XXXV. gyűlést gr. Bánffy György névnapján, ennek tiszteletére tartotta a társaság. E gyűlés legfontosabb tárgya a kiadandó II. darabba szánt cikkek rövid kivonatban való bemutatása. Innen tudjuk meg, mi lett volna a második kiadvány tartalma. A jegyzőkönyv adatai szerint ebben a következő *nyelvészeti cikkek* láttak volna napvilágot: 1. *A nevek hajlásának formapéldái.* 2. *A kún nyelv példája a Sz. Márk Velentzei hajdani könyves házából.* 3. *Az erdélyi régi orosz nyelvnek példája.* II. *A hazát illetők:* 1. *Az almakeréki koporsókőnek leírása.* 2. *Nagy Győrben és Révkomáromban található régiebb és újabb köirások.* 3. *A szilágyosomlyai 1797-ben találtatott kincsnak leírása.* 4. *Régiségek és ritkaságok Máriaffi Lajos, Kopoziva Ferencz és Gál Miklósnak leveleiből.* 5. *Hunyadi János gubernátorról egy nagy jelenés a régi történetekben.*<sup>1</sup>

A következő (XXXVI.) gyűlésben a következő érdekes kéziratokról számolnak be: gr. Fekete János: *Ovidius első könyve a szerelemről* (verses fordítás); gr. Desewffy János: *Voltaire A lisbonai veszedelem* (verses fordítás); Péteri Takáts Józsefnek *Mohács vidékéről* írt versei. Gr. Teleki Domonkos három érczet mutatott be s végül Domonkos Ferencz jelenti, hogy juhmétely ellen orvosságot talált fel! A XXXVII. gyűlésről csak a jegyzőkönyvi kivonat maradt fenn, de ez is eléggé tájékoztat a gyűlés lefolyásáról. Gr. Fekete János felajánlja a társaságnak pénzbeli támogatását és a társaságnak megküldi verses műveit; hasonlóképen szolgálatát és segítségét ajánlja fel Binder János. Edes Gergely jelentést tesz készülöben levő magyar nyelvtanáról és a magyar versszerzés mesterségéről. A gyűlés többi pontját a szokásos felolvasások töltik be. Ezek közül a kivonat szavaival: „olvastatnak három énekek mint a magyar versszerzésnek remekjei (!)”, Szilágyi Sámuelről *Az aranyidő*, N. Biró Györgytől *Husvétli tojás*, Gr. Lázár Jánostól *Kedvetlen tavasz*. A XXXVIII. gyűlésen Schedius professor levelét tárgyalják és köszönetet mondanak neki a társaság érdekében kifejtett munkásságáért. Felolvasásra három verses munka került: *Egy szomorú özvegynek szomorú éneke*; *Mohács vidékéről írt gyászos levél* (hexameterekben); *Hazánk tavasza*.

<sup>1</sup> A cikkek kéziratának egy része megvan a róm. kath. lyceum könyvtárában.

Az 1798-ik évről még egy gyűlés jegyzőkönyve maradt fenn. Ezen a gyűlésen (június 26-án) vette át gr. Teleki Mihály a társaság igazgatását, miután Aranka a titkárságról lemondott s itt mutatják be a társaság kiadványának II. darabjába szánt és elfogadott két cikket: *Az abrudbányai fakönyv feltalálásának leírása; A bányászati balvélekedésekről való írás.* Különös, hogy Aranka György lemondásáról nem emlékezik meg a hivatalos jegyzőkönyv. A társaság többi ülésének jegyzőkönyvei nagyobbrészt elkallódtak. Aranka György a XXXIX. gyűlés jegyzőkönyvének külső lapjára feljegyezte: »A XXXIX. után (t. i. gyűlés) valók, én lemondván, nem jöttek kezembe. A Mltgs. Praeses ur fogja tudni«. Aranka többé nem gondozta a jegyzőkönyveket és a társaság egyéb iratait, innen van, hogy ettől az időtől kezdve oly hiányosak adataink. 1799-ből mindössze négy jegyzőkönyv van meg, 1800-ból egy, ez is másolatban, és 1801-ből ismét négy darab. A XL., XLI., XLII-ik gyűlés jegyzőkönyvei elvesztek. A XLIII. gyűlést 1799 június 17-én tartották. Ekkor újból szóba kerül a társaság szervezetenek átalakítása. A külső és belső körülmények kényszerítő hatása alatt megváltoztatják a társaság szervezetét, hogy annál inkább megfelelhessen hivatásának. Két nap múlva (jún. 19.) megtartják a XLIV. gyűlést, a melyen Aranka György benyújtja utolsó elszámolását a társaság anyagi állapotáról. E szerint a társaság vagyona 61 rénes forint és 58 krajczár. Beadja a társaság kultagjainak névjegyzékét, a társaságnak ajándékba küldött könyvek jegyzékét, és ezzel megszűnt az 1801 márczius 17-én tartott gyűlésig a hivatalos összeköttetés a nagyszorgalmú, fáradhatatlan igazgató Aranka György és a nyelvmívelő társaság között. Július 1-én ülnek össze újból a társaság vezető tagjai gr. Teleki Mihály elnöklése alatt. E gyűlés újból foglalkozik a társaság munkálatainak II. darabjával és elhatározza, hogy a kötetbe szánt s már felülvizsgált cikkeket újból megbíráltatja. Július 2-án már ismét gyűléseznek. A társaság belső ügyei kerülnek ez alkalommal szóba.

Az 1800-ik év munkásságáról csak egyetlenegy jegyzőkönyv (kelt jún. 23-án) tanuskodik; ebből kiviláglik, hogy a társaság egy időre felfüggesztette gyűléseit, mert elnöke a társaság újabb organizációjáról készített javaslatot még nem erősítette meg. Ezen a gyűlésen Aranka György ismét megjelent, de most már csak mint a társaságnak rendes tagja, és még egyszer szolgál felvilágosítással a társaság szegényes anyagi állapotáról. Az új titkár, Székely Mihály, jelenti, hogy a társaság által kiadandó II. darabba szánt munkálatok már együtt vannak s így azok kiadásáról is lehetne már gondoskodni. »Jónak tartaná — így szól a jegyzőkönyv — olyan egy munkát kiadni, mely a társaság tekintetét nevelné, olyan lenne egy geographicum lexi-

con, mely az haza esméretére nagy világot adna, ezt pedig annyival könnyebben lehetne végrehajtani, mivel a mint esett értésére egy magyarországi tanító Vályi úr kérésére a k. főkörmányszék illetén lexicon készítésére szükséges jegyzéseket a vármegyék főispánjaitól felvétetvén, már azok fel is küldöttek és onnan kinyerendők volnának. « A gyűlést néhány új tagnak a meghívásával rekesztik be.

Az 1801-ik esztendőből négy gyűlés jegyzőkönyve található a lyceumi könyvtárban. A márczius 17-én tartott ülésen, a melyen ismét gr. Teleki Mihály elnökölt, végre megerősítést nyert a társaság új szervezeti szabályzata, ezt azonban az időközben tett tapasztalatok alapján némileg módosították. Az új szabályzat értelmében a társasághoz benyújtott munkákat a tanácsosoknak kellene megbírálniok, de mivel ezek többnyire saját hivatásukkal vannak elfoglalva s így nem tehetnek eleget kötelességeiknek, a tanácsosok mellé négy referentst ajánlanak a hivatalos munkák végzésére. Az ajánlatot az elnök elfogadja és referensekül kineveztetnek Lakatos Ferencz, Antal János, Tompa János és Köteles Sámuel professorok. Végrelesen megállapodnak a beküldött munkák megbírálásának módjában. Az elnök a beküldött műveket a tanácsnak bemutatja és kiadja a referenseknek, a kik megvizsgálván azokat, »micsenek-é a religio, fejedelem, haza alkotásai és a jó erkölcs sérelmével készítve és a társaság közhaszonra intézett céljára szolgáló munkák-é?« — bírálataikat a társaság elé terjesztik. A kifogás alá eső munkák sorsáról a társaság rendes gyűlésein döntenek. A tárgyalások folyamán sikerült az elnöklő gr. Teleki Mihálynak Aranka Györgyöt újból rávenni a főtítkári bokros teendő végzésére: »Megnevezett főtítoknok atyánkfia maga is ajánlja a társaságnak koros idejéhez képest kitelhető szolgálatját és a főtítoknoki hivatal folytatására készségét«. Ugyancsak ezen a gyűlésen vitatják meg újból az elkészítendő földrajzi lexicon ügyét. A következő gyűlésen (május 5.) nem kerül fontosabb tárgy megbeszélésre. A társaságnak felajánlott munkák a következők: gr. Fekete János fordítása Ariosto *Orlando Furioso*jából (két darab); Harsányi Sámuel fordítása, D'Arnaud: *Érzékeny mesék*; Haner Jeremiás könyve a magyarországi és erdélyi történetirókról; Tholdalagi Zsigmondtól *Nemes Marosszéknék topographiai leírása*. A harmadik jegyzőkönyv tanúsága szerint az elnöklő gr. Teleki Mihály a társaság rendes tagjait »szorgalmatos munkálkodásra és anyanyelvünknek célbanvett gyarapítása eszközülésére serkenti«. — A referensek beszámolnak működésükről, részletes jelentést tesznek a beadott munkákról. A társaság szellemi állapota általában véve kielégítőnek mondható, de annál sanyarúbb anyagi viszonyok között tengődik. A pénztári jelentés szerint a társaság vagyona 29 forint 22 krajczár.

Gr. Teleki Mihály felszólítja a társaság tagjait az anyagi áldozatra is, »hogy a kiadandó munkák kinyomatásában is akadály ne legyen«. A jelenlevő tagok közt megindult gyűjtés eredménye 53 forint 20 krajczár volt. Az utolsó ülés jegyzőkönyve 1801 június 17-én kelt. E gyűlésen Aranka György folytatólagosan beszámol a megindult gyűjtés eredményéről, mely most már 88 frt 20 krajczárra emelkedett. Megvitatják újból a kiadandó II. darab sorsát, Aranka György bejelenti Földi János halálát és a társaságnak megvételeire ajánlja hátrahagyott kézirat munkáit. Aranka elkedvetlenedett, ki is fáradt és megírta a társasághoz intézett bucsúzóját *Az én Testamentumom a Magyar Nyelvművelő Társasághoz* cím alatt. Ebben olvashatók a következő megható sorok: »Azt kívánom szívből, hogy a Társaságnak majdan idővel leendő virágzása, fénye és dicsősége tegye éjszakába az én nevemet és csak mint egy régiséget, úgy emlegethessék a következő boldog nyomok, hogy valaha egyszer volt a Társaságnak egy jó barátja és első titoknoka . . . Aranka.«

Meddig állott fenn az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*? A *Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek* I. kötetében<sup>1</sup> a *Magyar Tudós Társaság története* cz. értekezés írója szerint a társaság tagjai üléseiket 1810-ig tartották. »Akkor — írja — gr. Teleki Mihály sok izgágái miatt a 61 esztendő Aranka, nála tartott üléseikkel felhagyott, híjába várván az útkészítő Társaságnak országossá váltával az Egésznek helyes összefüggésbe jöhetését.« Ezt a téves adatot vette át Toldy Ferencz is irodalomtörténetébe,<sup>2</sup> de már Jakab Elek, mikor a társaság iratait részben a Vass József másolataiban (a M. Tud. Akad. kéziratárában), részint pedig a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában levőket átkutatta, helyesen állapította meg,<sup>3</sup> hogy a társaság 1801-ben föloszlott, de az utolsó ülés idejét ő is tévesen, 1801 jún. 11-re tette. Megállapítását átvette gr. Kuun Géza<sup>4</sup> és újabban Rubinyi Mózes.<sup>5</sup> Kutatásaink eredményeivel kiigazítjuk Jakab Elek adatát. Aranka társasága jegyzőkönyvileg igazolhatóan 1801 június 17-én tartotta utolsó ülését. Az első, vagy alakuló üléstől, 1793 decz. 3-tól kezdve 52 ülést tartottak, ezek közül négynek a jegyzőkönyve hiányzik. A nyelvművelő társaságot Döbrentei Gábor akarta újból életre kelteni 1818-ban, de minden törekvése hiábavaló-

<sup>1</sup> Pesten, 1855. 35. l.

<sup>2</sup> Pest, 1872. I. k. 138. l.

<sup>3</sup> Abafi Figyelő XVI. k. 1884. Aranka György és az erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság.

<sup>4</sup> Erdélyi Tudományos igyekezetek. Erdélyi Múzeum XVII. k. 1900. 71. és 73. l.

<sup>5</sup> Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története. Magyar Nyelv. VII. k. 1911. 153. 204—205. l.

nak bizonyult. 1820 júl. 7-én a 7970. 1820. sz. főkormányszéki rendelet a társaság működését betiltotta.<sup>1</sup>

Az *Erdélyi Nyelvművelő Társaságnak* már említett kiadványa *A Magyar Nyelvművelő Társaság munkáinak első darabja* Szebenben 1796-ban jelent meg Hochmeister Márton betűivel. A 288 lapra terjedő kiadványt Aranka György szerkesztette. A bevezető cikkek (1—35. l.) tájékoztatóul szolgálnak az olvasóknak a társaság célját és munkálkodását illetően, felvilágosítást adnak a társasághoz beküldött munkák sorsáról, továbbá egy beszédet is olvashatunk, a mely a társaságnak eddigi történetéről szól. Ezekután következnek a »rendes cikkelyek« három szakaszban. Az első szakaszban három nyelvészeti cikket találunk: 1. *A magyar nyelvnek természeti tulajdonságairól*; 2. *Az igéknek rendes formapéldái*; 3. *Mínéműnek kell egy jó nyelvmesternek lenni?* A második szakaszban a »haza esméretét illető cikkelyek« foglaltatnak, ú. m.: 1. *Az erdélyi régiségekről*, melyben az ásatások alkalmával talált óriás csontoknak vélt elefántcsontokról, továbbá Erdélyben talált gót, római, magyar, török és zsidó régiségekről értekezik a névtelen szerző. 2. *Károlyfejérvár leírása*. 3. *A délibába*. Az alföldi délibábbal kapcsolatban szól a fata morganáról, az Amerikában és Oroszországban megfigyelt hasonló tűneményekről. 4. *Egy erdélyi jelenség a Pojana Drakului nevű feleki havas csúpján*. 5. *Egy magyarországi jelenés. A szarvasi gyakorló iskola*. 6. *Az erdélyi kézírásban levő történetíróknak újabb és bővebb lajstroma*, a legértékesebb cikkek egyike, amely a kéziratokat 1490—1760. sorolja elő. A harmadik szakaszban vegyes tárgyú cikkeket válogatott össze a szerkesztő. Elmélkedik a tűzkárosultak felségítésének módjairól, neveléstani kérdésekről, a Szt. István-rendről. Ezekre következnek *Lajos király vitézeinek éneke a mohácsi szerencsétlen ütközet előtt*, majd néhai *Sándor Lipót főherczeg nádorispán verses latin sírírata*; *Útra indulás* címen fordítás Metastasióból; versek *Egy jó atya árnyékához* és *Egy szív szól magával*; *Bocskai Gábor*, *Garázda Kristóf* és *Patolczi Zsófia latin sírfeliratai* és Kovásznai Sándornak *A kutyáknak a macskák felett való dicséreték* című izléstelen verse, melyhez a következő megjegyzést fűzi a szerkesztő: »Ezt a szép (!) kis tréfás és mulatságos elme-játékát (!) a N. tudós szerző más nagy elméknek, kik a hangya, balha, lúd, szarka, szamár, sár, kopaszság, köszvény s több efélék dicséreteket írták, példájokra, nevezetesen a tudós Justus Lipsiusnak nyomán készítvén: a tudósok nem fognak benne megütközni. A szép elméknek pedig

<sup>1</sup> A felélesztési kísérlet történetét l. Rubinyi M. id. m. 207—210. l. V. ö. Szász Ferencz *Az első »Erdélyi Múzeum« történetéhez*. Erdélyi Múzeum, 1915. 93. és köv. l.

nevetségekre s mulatságokra szolgálhat. (1) A kötet végén található *Béfejező megszólításban* Aranka György a társaság pártolására hívja fel olvasóit.

A kiadványt érthető érdeklődéssel fogadták mind a társaságbéliek, mind a társaságon kívül álló lelkes honfiak.<sup>1</sup> Maithényi László 1796 febr. 4. azt írja, hogy az előfizetők »nyughatatlanul« várják, maga a szerkesztő pedig levélben ajánlja barátainak, ismerőseinek figyelmébe és szigorú, de igazságos kritikát kér róla. Ilyen kritikaszámba mehet az a levél, melyet Cseréy József 1796 február 16-án írt Arankához :

Excellentiádnak kegyes parantsolatjából megvizsgáltam a magyar nyelv-mívelő társaságnak velem közlött munkáját és az abban foglalt cikkelyeket mind a nyelv pallérozására, mind pedig a haza ismeretének és a közönséges megvilágosodásnak kiterjesztésére egyáltalában ugyan alkalmasnak lenni találtam: úgy tetszik mindazonáltal, hogy a Nemes Társaság olyan tárgyokra is bocsátkozott, a mellyeknek kidolgozása aztot voltaképpen nem illetné. Bátorokdom ez iránt Excellentiádnak tscély vélekedésemet nyilvánban kijelenteni.

Én azt tartom, hogy egy nyelvmívelő Társaságnak főtárgya a nyelv pallérozása légyen, a melly voltaképen csak abban áll, hogy a nyelvnek tisztasága a nemzetnél fentartassék, annak eredeti szépsége, és természetes bővsége napfényre hozattassék. Ha tehát a magyar nyelvmívelő Társaság is mind nevezetének mind pedig kötelességének tökéletesen meg kíván felelni, elkerülhetetlenül szükséges, hogy a magyar nyelv pallérozásának említett három ágaira minden igyekezetét és tehetségét fordítsa, úgymint anyai nyelvünk tisztaságának fentartására, eredeti szépségének és természetes bővségének nemzetünkkel való megismertetésére. Az első czélját csak úgy fogja a Nemes Társaság elérni, ha anyai nyelvünknek tulajdonságait és más idegen nyelvektől való külömbégeit szorgalmatosan kifejetegeti. Ezt kötelességének lenni a Nemes Társaság maga is megismerte midőn rendes cikkelyeinek I-ső szakaszában említett tárgynak kidolgozására igyekezetét felszentelte; de szükséges, hogy ezt a munkát tökéletességre vigye, a melly által nyelvünk megtanólását, kivált az idegenekre nézve, nagyon meg könnyebitené: a magyar publicumnak pedig azzal lehetné leginkább kedvét, ha a hazában kiadandó a'kárminémű könyveket szorgalmatosan megvizsgálná, hogy azok válogatott és minden konkolytól tiszta magyarságban jelenhessenek meg a nemzet előtt. E végre szükséges volna a felséges Igazgató Tanátsot kérni, hogy a vizsgáló székhez beküldendő magyar írásokat minekelőtte sajtó alá bocsátattnak, további megrostáltatás végett a nemes Társasággal közölni méltóztassék.

A mi pedig nyelvünk eredeti szépségét illeti, azt a nemzettel meg fogja ismertetni a Nemes Társaság, ha a folyó és versbéli magyar beszédnek ékesebb példáit, a mellyeknek készítésére a hazafiakot jutalom feltétel által is kellene serkentetni, közrebotásítja. Legterhesebb, de egy nyelvmívelő társaságot leginkább illető munka az, hogy anyai nyelvünk bővségét napfényre hozza. Ezt a kötelességet a Nemes Társaság külömben nem teljesítheti, hanem ha tudós tagjai által egy jó magyar szótárt készített, a melly itelem szerént egy a magyar Literaturát igen nagyon elősegéllő eszköz volna. Nem lehet azon senkinek is kételkedni, hogy mindeddig sokan a magyar tudósok közül szegénynek

<sup>1</sup> A kötetet általában szívesen fogadták, csak a szászok ítélték róla kicsinylőleg. A *Siebenbürgische Quartalschrift* (V. 1797.) bírálója nem fojthatja el elfogultságát, mikor a többek közt írja: »egy hódító nemzet nyelve csak akkor nyomja el a meghódítottakét, ha az övé műveltebb, különben nem. Példa rá erre Róma, mely Görögország nyelvét soha elnyomni nem tudta, mert a görögök műveltsége sokkal nagyobb volt a rómaiakénál, nyelvök szebb s irodalmuk gazdagabb«.

lenni vélvén anyai nyelvünket, nem bátorkodtak azon valami eredeti munkák írásához vagy fordításokhoz fogni. Abban kellene tehát a Nemes Társaságnak főképpen fáradozni, hogy sok hazafiaknak ezt a nyelvünk szegénységéről való bal ítéletét egy jó magyar szótárnak készítésével megtzáfolja.

Mindezekből nyilván kitetik I-ször ugyan, hogy a Nemes Társaság Bevezető cikkelyeinek másodikában maga tárgyát illendőképpen meg nem határozta; másodszer pedig, hogy a Rendes cikkelyeknek II. és III. szakaszát, a mely nyelvünk pallérozását csak oldalaslag s távolról tárgyozza, inkább egy Tudós, vagy a magyar Literaturát előmozdítani kívánó, mintsem egy nyelv-művelő Társaság munkái közzé kellessék helyhezitni. Ezen vélekedésnek helyes voltát vagy helytelenségét Excellentiádnak mindent általható böltsesége fogja meghatározni. . .

Egy másik részletes kritikának kézírata fennmaradt a társaság iratai közt. A kritika szerzőjének nevét nem sikerült megállapítani. A hét szakaszra oszló gondos kritika kiterjeszkedik a kiadvány minden cikkére és tartózkodás nélkül, őszintén beszámol véleményeiről. Általában elismeréssel nyilatkozik az egész kötetről, írván: »A Magyar nyelv-művelő Erdélyi Társaság munkáinak első darabja betsületet és hasznot szerez a Hazának.« A bevezető négy cikk szerinte »kinyílt elmének és tiszta ítéletnek szüleményei«. Különösen megdicséri az elsőt, melyet tartalmilag és alakilag egyaránt a legsikerültebbnek tart. Az első szakasz cikkeit hasznosaknak tartja, mert »ösztönt adnak a magyar nyelvnek gyarapítására és ékesítésére«. Megelégedéssel emeli ki a második szakasz nyolczadik és kilenczedik közleményét (a szarvasi gazdasági intézetről és az erdélyi kéziratban levő történetírókról). Ugyanilyen elismeréssel emlékszik meg a harmadik szakasz néhány (X., XII., XIII. és XIX.) cikkéről. Ennyi dicséretre méltót talál a kötetben, de e mellett bíráló megjegyzéseit sem hallgatja el: »Ezen sokféle tekintetben szép és hasznos munkának — írja — némelly részéről szabad legyen egynéhány megjegyzéseket feltenni annak, ki az Erdemes Társaságnak Tisztelője lévén, maga tsekély vélekedéseit csak azért jelenti, hogy azok által nyilvánossá tegye, melyl búzgón kívánnya ő az Erdemes Társaság munkáinak tökéletességét még nagyobbra (ha ez lehetséges) emelni.« Ezek után megteszi kifogásait. Megjegyzései találók, érvei elfogadhatók, midőn azt fejtegeti, hogy lesz majd elég magyar Cicero, ha »a gazdagságnak és méltóságoknak megszerzésére elkerülhetetlenül szükséges az ékes magyar beszéd«. Helyes az az észrevétele is, a melyet a magyar nyelvnek tulajdonságairól és az igék formapéldáiról írt cikkekre tett. Szerinte az ilyen dolgozat nem való oly könyvbe, a melyet újonnan alakult társaság ízeletetől nyújt az olvasóközönségnek. A közlemény túlságosan száraz és inkább szakembereknek való. »A közönségnek nagyobb része — így ír — siető ujjakkal elpergeti mindazokat a leveleket, melyeket az az iskolapor meglepett. E féléket csak azok olvasnak figyelmelesen, kik kéntelenek véle, s talán azok is némelykor unalma-

san.« Fölöslegesnek tartja a nyelvtanban a nyelvjárási eltérések felsorolását és magyarázatát, a régi szók ismertetését. Attól tart, hogy mindezeknek a nyelvtanba foglalása »ijesztő nagyságúvá« teszi a könyvet, melynek a látása is elidegeníthet a tanulástól. Nem tartja tanácsosnak azok számára csudálatos dolgokról írni, a kiket fel akarunk világosítani, mert esetleg ellenkező eredményt érhetünk el. A nevelésről írt cikkre megjegyzi, hogy a jó nevelésnek módját kellett volna inkább ügyesen előadni, hogy annak az anyák és a nevelésre hivatottak láthatnák hasznát. Végül pedig szigorúan megrója a szerkesztőt *A kutyáknak a matskák felett való dítseretek* című izléstelen, sok helyt durva vers közlése miatt. A kényes és felsorolt helyeket szintén ki kellett volna hagyni s így a munka még »a kényes érzésű olvasók«-nak is gyönyörűséget szerezhet.

## II.

A társaság történetére és munkásságára vonatkozólag érdekes adatokat találunk abban a gazdag levéltanyagban, mely Aranka működésével kapcsolatban — a Kazinczytól származókat kivéve — Kolozsvárt találhatók. Ezek a levelek több csoportban, illetőleg gyűjteményben maradtak fenn. Leggazdagabb és legbecsesebb az a csoport, melyben — jelenleg a róm. kath. lyceum könyvtárában — az Arankához intézett eredeti levelek foglaltatnak. Az ország különféle helyeiről kapta ezeket Aranka, kezdve attól az időtől, midőn izgatásait a létesítendő társaság érdekében megkezdte, egészen a társaság megszűntéig.

Ékesen szóló bizonyítékai annak a lelkesedésnek, a melylyel az ország különböző részén élő írók és tanultak a társaság megalakulását üdvözölték. Mindnyájan szükségét látják a társaság létrejöttének és nagy reményeket fűznek munkálkodásához. Azt hiszik, hogy a lelkes írói gárda, mely Aranka zászlaja alá szegődött, meg fogja valósítani mindazokat a terveket, a melyeket Aranka planumában elterjesztett. Remélik, hogy az összeköttetés a magyarországi és erdélyi írók között ezentúl szorosabb és állandó lesz, és hogy a magyar nyelv és irodalom elhanyagolt ügye új virágzásnak fog indulni. Egyik-másik levelet nem lehet megindultság nélkül olvasni, annyi benne az őszinte öröm, lelkesedés, rajongás a nemzeti nyelv és irodalom s vele a műveltség ügye iránt. S kétségtelen, hogy ha Aranka tervei megvalósulhattak volna, a nemzeti közműveltség hatalmas lépéssel jutott volna előre. De, a mi legfőbbször volt akadály a nálunk az egyesületi életnek: az igen szerény anyagi eszközök és a széthúzás, irigység itt is nagyon korán megakasztotta minden nemesebb és eszményi cél meg-

megvalósulását s magával hozta a társaság felbomlását. Az 1799-ik évtől kezdve megritkulnak a levelek, tartalmilag sem oly érdekesek, mint az előbbi évekből valók. Nagyobb részt válaszok Aranka felszólítására, egyesek beszámolnak gyűjtéseik eredményéről, mások — nagyobb részt kevésbé ismert írók — munkáikat ajánlják.

Az előbbiekhöz csatlakozik az a levélanyag, mely az Erdélyi Muzeum Egylet levéltárában — nagyobb részt a Mike Sándor-féle gyűjteményben, kisebb részt a törzsgyűjteményben — található. Aranka Györgyhöz vannak intézve s közülük 22 járul felvilágosító adatokkal a *Nyelvművelő társaság* történetéhez.

A harmadik gyűjteményről, magának Arankának leveleiről alább emlékszünk meg, előbb ismertetjük a tagoknak Arankához, vagy a társasághoz intézett leveleit. A terjedelmes levelezés bemutatását Kazinczy Ferencz leveleivel kezdjük meg. Aranka már 1789 óta levelezett Kazinczyval: a társaságra vonatkozó első levelét 1791 ápr. 8-án írja Erdélybe.

Örömmel üdvözlí barátja tervét az erdélyi nyelvművelő társaság szervezéséről: »A te Planumodat örömmel olvastam — írja — de valamely jólelkű Vendégem el lopta s már most alig emlékezem reá, mi van benne.« Ugyanez év szeptember 27-én kelt levelében olvassuk a következőket: »Örvendek Journálaid megjelenéseknek. Te igen szerentsés vagy némelly szándékoknak elsülésekben. Az Ég boldogítson tovább is. Azok nemcsak Nevednek elhíresedését, hanem a Haza boldogságát s Nyelvünk gazdagítását s tsinosulását is tzélozzák. És e szándékra ki ne kívánna áldást, ha talám úgy nem szeret, úgy nem tisztel is Tégedet, mint Széphalmy.« A mikor Aranka megküldi Kazinczynak a társaság ügyében kibocsátott harmadik felszólítást, a dicsérő és biztató sorok után bíráló megjegyzéseket is tesz a széphalmi mester: »A kiszegzett tárgy, czél és pálya — írja 1794 május 2-án kelt levelében — igen szép. A recenzióknak igen örülök. Hiába igyekszünk mindaddig, míg ez nem áll fel. Egyéberánt csak azt szerettem volna, hogy adtátok volna tudtára a publicumnak, hogy a munka darabjai esztendőnként hány ízben adódnak ki; mert még azt most, nem látjuk a nyomtatott levélből.« A felszólító levél egészben véve tetszik neki, de az ortographiájával nincs kibékülve: »az ortographia oly szenvedhetetlen — írja — hogy az egész levelet nem lehet boszankodás nélkül olvasni«. Részletesen bírálja a felszólítást és keményen ostorozza nyelvbeli fogyatékoságait és hibás ortographiáját: »sokat adnék érte — írja a szigorú bíráló — ha az a levél még ki nem nyomtatott, el nem küldetett volna. Ily csúf hibák igen kirívnak egy oly Társaság tagjainak pennájokból, a mely nyelvet akar művelni«.

Kazinczy mellett id. Ráday Gedeon siet Aranka üdvözlésére, a mikor ez megküldi neki a létesítendő társaság tervezetét. »Dítséretes az Erdélyi nyelvünket felemelni szándékozó Társaságnak igyekezete — írja<sup>1</sup> — mely talám még hamarabb fog lábra kapni Erdélyben, mint nálunk«. Szerinte a Révai tervezete nagyon sokat ölel fel, kiterjeszti munkásságát minden tudománykőre, s így munkásságától kevesebb eredményt remél. Jobb tehát csupán a nyelv művelése mellett maradni, mint azt Franciaországban is teszik, a hol már két társaság van hivatva a többi tudomány előbbrevitelére. A nyelvművelő társaságon kívül szerinte egy természettudományi társaságra volna szükség, a mely az Aranka tervezte erdélyi és magyarországi történeti kézirat kiadó társaságával egyetemben elegendőképen vihetné előbbre tudományos életünket: »ezzel a három társasággal beérhetné most előre Magyarország«.

Verseghy Ferencz 1794-ben<sup>2</sup> siet a társaság üdvözlésére. »Magyarázhatatlan örömet« okozott neki a társaság megalakulása, mert nyelvünknek rendbeszedését nemzeti lételünknek fenntartására szükségesnek tartja, de még azért is, »mivel az Uraknak barátságos ébresztése által alkalmatosságot nyerek arra, hogy négy esztendőbéli nyomozásimat, mellyeket nyelvünk iránt tettem, s' mellyek halálomig minden bizonnal a négy falak között zárva maradtak volna, olly férfiakkal közölhessem, kik azokat a közjóra korábban fordíthattya:«. Megígéri, hogy elküldi a társaságnak *Analysis Linguae Hungaricae* című munkáját, mely »magába foglalandja nemcsak a grammatikabéli regulákat, hanem ezeknek okait is, a nyelvnek általlyában való és különös tulajdonságival együtt«. Nyelvészeti munkáján kívül felajánlja a társaságnak egyéb műveit is és végül megígéri a társaság számára közremunkálkodását.

Gróf Bánffy György 1794 márcz. 31-én válaszol a társaságnak hozzáintézett levelére, a melyben az elnöki tisztség elfogadására kéri fel. Bánffy gr. a legnagyobb készséggel vállalja a tisztséget és elismeréssel nyilatkozik a társaság nemes czéljairól: »Valamint megismerem azt, hogy a feltett célra való törekedés igen dítséretes és a munkás Tagoknak, az intézett Végnak elérése iránt leendő Fáradozásokban legkedvesebb Reménséget is Bizodalommal helyeztethetck; úgy örömet s minden készséggel kívánok álhatatosan fel segilytője lenni azon nemcs igyekezetnek, mely a Haza boldogságának még inkább való Tökéletesíthetését tárgyozza.« Hasonlóképen érdekes második levele is, a melyet ugyanez év július 10-én intézett

<sup>1</sup> 1791. febr. 14.

<sup>2</sup> Sz. Mihály hava 18-án kelt levelében.

a társasághoz, a midőn ez arra kérte fel, hogy siessen a társaság segítségére a nemzeti színészet bajainak gyógyításában és a nagyfontosságú intézmény talpraállításában. »Egyig-mind azon alkalmatosságokat örömmel fogadván, mely által nemzeti nyelvünknek Betsesebbítését elébb mozdíthatom és annak Virágzását töllem ki telhetőképben hazafi kötelességnél fogva felsegilythetem, úgy tartom, hogy azon Töreke-désnek szerentsés Végre hajtására egy mindenkor alkalmas eszköz a Nemzeti Játékszínnek jól elrendelt s főbb Figyelme-tességgel kormányozott állapotja« — ugyanezért is időt és fáradságot nem kímélve, megvizsgálta ennek az intézménynek a bajait s úgy találja, hogy a hanyatlás oka a fejetlenség és hibás igazgatás. Ezért szükségesnek tartja, hogy »a Játék-színnek Igazgatása a legfőbb Hatalomnak egyenes és közze-lébbi Vigyázása alá szoríttassék«. Gr. Bánffy mindenkor élénk figyelemmel kíséri a társaság munkásságát s maga is résztvesz a munkásság irányításában, valahányszor csak alkalma kínál-kozik. Érdeklődéssel figyel minden mozgalmat, mely a nemzeti műveltség és különösen a társaság érdekeivel összefügg és ilyenekre mindenkor felhívja a társaság figyelmét. Fenn-maradt levelei mind a mellett tanuskodnak, hogy Bánffy elnöki tisztét mindvégig komolyan fogta fel és nemcsak igyeke-zettel iparkodott a hozzáfűzött a várakozásnak megfelelni.

Demién Antal pesti egyetemi tanár üdvözli Aranka tár-saságát (1794 szept. 27.), de mivel bokros elfoglaltsága miatt nem vehet részt a társaság szellemi munkájában, anyagilag siet a segítségére és egyelőre 5 aranyat küld s kötelezi magát éven-kénti 5 forint fizetésére. Csizi István főszázamester lelke-sedéssel üdvözli a társaságot (1794 okt. 9.). Bibliographiai szem-pontból fontos levelében eddigi munkáit sorolja fel. Érdekes, a mit a Gvadányival és Molnár Borbálával folytatott verses levelezéséről ír:

Most versekkel levelezem Mlgs Gróff és Generális Gvadányi Jóseff ural és olly versszerző Asszonnyal t. i. Molnár Borbárával, kihez még hasonlót nem szült a két Magyar Haza a verselésben; ez utolsónak első munkája a két Magyar Hazában már szárnyal. A második most van sajtó alatt Kassán, a har-madikat pedig, melly munkában vagyok, a' vagy most készül, az elébb tisztelt Mlgs Generalis úr fogja megtollasítani. Itéletem szerint megérdemelné ez a derék asszony, ha a Tudós Társaság érdemes Tagjai között bévétetődnék, mert úgy még több munkára ösztönöztetnék, kivált ha élelmőre való bővebben volna, mivel édes Annyát és három gyermekeit tsupán tsak varrással tartja és ruházza. Kinek példájára talám több szépeink is a rend felett való piperézés helyett könyvhöz és író tollhoz nyulnának, melly tőlök, mivel hogy előre ugró erede-tek legyenek, ki is telhetnék.

Keresztesy József ref. prédikátor leveléből (1794 nov. 7.) arról értesülünk, hogy ő a társaságba való megválasztatása-kor elküldötte I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek 1633. évi naplójegyzeteit, a melyeket az eredeti kéziratból másolt.

Az eredeti kéziratot gr. Teleki Sámuel biharmegyei főispánnak ajándékozta. Továbbá arról is értesíti Arankát, hogy Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem, Rákóczi Lajos, ennek testvére és Rákóczi Zsigmond, az előbbinek fia fölött tartott halotti beszédek, életírásuk eredeti kéziratai szintén birtokában vannak.

A soproni magyar társaság tagjai 1794 decz. 27-én üdvözlő első ízben Aranka társaságát. A levél értékét nagyban emeli az a körülmény, hogy benne Sylvester Jánosétól (1539) kezdve Szatler György (1793) nyelvtanáig huszonzét grammatikát sorol fel. Érdekes, hogy bírálatot is mondanak ezekről a nyelvtanokról. E bírálat szerint a magyar nyelv törvényeit legjobban a budai (1781) magyar grammatikából lehet elsajátítani; idegen anyanyelvűeknek a Farkas és Belféle nyelvtanokat ajánlják; a helyesírásra vonatkozólag irányadónak Tsétsi János (1782) munkáját tartják.

Valóságos ujjongással üdvözli a társaság megalakulását Szabó András (1794 jan. 28.), ki rendkívül nagy fontosságot tulajdonít a társaság munkásságának és maga is felajánlja közreműködését. Vitéz Imre levélben köszöni meg (1794 decz. 31.), hogy Aranka őt a társaság tagjai közé hívja, felajánlja munkásságát, megküldi Deimling *Gray Johanna* cz. ötfelvonásos szomorújátékának, Goethe *Clavigójának* kéziratban levő fordítását, továbbá *Orestes és Hermione* nyomtatásban (1789) megjelent fordítását. »Azontúl pedig — így fejezi be levelét — minden igyekezetemnek az lesz a tüzéja, hogy a Nagyerdemű Társaságnak útmutatása szerént vagy ha szabad akaratomra hagyattatik, ítéletem szerént a leghasznosabb munkákat fordítsam, s kézírásban általüldjem.«

Székely Márton érdekes tartalmú levelét egészen közlöm:<sup>1</sup>

Méltóságos Ur! Mikor valamely dolgot mással öszve hasonlítunk, a'kor tudjuk meg és látjuk által a'nak vagy fogyatkozásait, vagy különös tulajdonságait. Ha a Magyarok nyelvét, úgy a mint az én esmeretségem engedi, másokéval öszve hasonlítom, igaz, hogy észre vészem, mely távol légyen egy jól kipallérozott nyelvtől, de azonban sok tulajdonságaira nézve elébb becsüllöm akár a deáknál, akár a németnél s ha a mienkből nem hibáznék az, a mi egy nyelvet nemessé szokott tenni, mind a kettőnél igen közel jár ez a mi nyelvünk a természethez. Sok szók vagynak benne, melyeket onomatopoiáknak szoktanak nevezni, az az a dolognak természeti tulajdonságát jelentik, mint: hang, suhogok, pufogok, puska, lassú, vékony, fejedelem, feleség, házasodom, szuszogok, pizmogok, énekelek, kopogatok, hortyogok, csepegek, dörgés, zúgás, tehellek, zürgök, csergek, pattogok, lobogok sat. Továbbá található a mi nyelvünkben olyan szókat, melyekkel le írhatjuk, a mi nagy, méltóságos és felséges dolog, mint:

Hogy neme megtetszik hires elejiről,  
Ama Kemény Simon cselekedetiről  
S örökké élendő emlékezetiről,  
Ír a história bővséggel a kiről.

Gyöngyössi.

<sup>1</sup> Besztercze, 1794. aug. 12.

Találhatunk olyanokat, melyek a szomorúságot képzelgetik, mint :

A hol Adonis van. Vénus is jajgat ott,  
Hullatván szemei keserves harmatot.

Ugyanaz.

Némelyek bámulást jelentenek, mint :

Beljebb az erdőnek setét árnyékában  
Piramus kesereg egy nagy fa aljában.  
Végtere bocsátja törét ágyékába  
S tulajdon vérenek borul bitorába.

Ugyanaz.

Mások jelentenek vígságot, vagy a léleknek egyéb indulatjait, melyekre nincs miért példákat hordjak elő.

Úgy tartom, hogy a deák nyelvet eltakarta volna az a sír, mely el takarta a római hatalmot, ha deákul nem írának volna Plautus, Terentius, Cicero, Virgilius, Horatius, Tibullus, Ovidius és miért számláljak elő több nagy neveket? De ezeknek és ezekhez hasonlóknak tudós pennája megmentette még eddig a haláltól, s mindaddig védelmezni is fogja, míg a nemes elméknek és tudományoknak becsüllete léssen. Így itélek más nemzeteknek nyelvéről is, a kik nevelhettenek sok Cicerokat s így itélnék a Magyarokéról is, ha lett volna sok Gyöngyössi, sok Balassa, sok Molnár, Pápai, Bod, Pétzeli sat. minéműek minthogy alig voltanak annyian, a mennyi kimenő utja Erdélynek, még mindedig majd csak a mesteremberek és kúfárnék vészik hasznát a mi nyelvünknek, egy Theologus pedig, vagy egy Philosophus, vagy egy Mathematicus koldus mellette. Jól tudom, hogy nemzetünknek nemesebb indulatú fiai a fogyatkozásnak kipótlására tett és teendő fáradozásokat előbb becsüllik a kotzka, kártya, tántz és más haszontalan idő vesztegetéseknél, hogy így a Nemzetnek hasznára valamit olyast cselekedjenek, mely által a hazának történelmi halálak után is éljenek. Az ilyenekről azt mondom: Macte nova virtute; sic itur ad astra. S valósággal a ki az okoskodó észszel tud élni, által is látja e'nek igazságát; mert oh mely sok pompás koponyák hevernek szerte széljel a földben minden név nélkül, midőn egy szolga Aesopus vagy Epictetus él! Ezt a hosszú praefatiót épen nem azért íram, mintha ez által a Méltóságos Urat akarnám serkentetni azon dologra, melyre elmellőzése miatt még edig más nemzetnek kellett kusolnunk, ha egy Quietantiát akartunk is írni, hanem azért, hogy meg\*mutassam, mely forró indulattal viseltem Nemzetemhez és Magyar nyelvünknek tökéletesebb állapotba való helyhezvételét mely igen akarnám. E're ugyan, közönségesen szólván, legjobb mód a fáradhatatlan dolgozás, kivált ha fundus avagy költség volna elégséges: mindazáltal részenként véve, úgy gondolom, hogy most legelőbb egy jó Magyar lexicont kellene készíteni, a Magyar országai tagoknak munkájokkal is élvén a'nak készítésében. Hogy pedig az a'nál jobb és hamarább véghez mehetne, minden betűt ki kéne adni egy vagy két embernek, a kik kidolgozván a gyűlésben közönségesen kiszabott regulák szerint jó móddal, mikor osztán mindenki készen volna, ahoz értő férfiaknak vizsgálására kéne bocsátani, úgy hogy másnak is a hibák keresésére jussa légyen, sőt jutalommal ösztönöztessék a'ra: így megigazítván a hibákat, legelőbb is meglehető lexiconunk jőne ki. Az után és az alatt is minden scientiára, vagy facultásra egy-egy systemát kéne készíteni, készítenék pedig azt ahoz tudó emberek, olyanok t. i. a kik megért eszűek (judicii subacti). Mások ellenben, kik még csak gyermekek az éféle dolgokban, holmi apróság de hasznos könyvecskéknak fordításában töltenék idejeket, sőt magok is gondolhatnának ki valamit p. o. rövid dialogusokat, Dissertatiokat sat. hiszem nem alább való egy Magyar egy Németnél és a Magyarok közt is vagynak originális elmék, ha nem lehetünk is mindnyájan Gyöngyösik és Maróthik. Mindezeknek pedig eligazításában úgy gondolom, hogy csak a késedelem legnagyobb akadály: azért valamely hasznos itt a t'zél, épen olyan szükséges a'ra felé k'zzel lábbal (a mint mondják) sietni, hogy ez által érjük el mi is azt már valaha, hogy ne a más szájával együnk. Vigyük véghez, hogy egy falusi iskola mester

is taníthasson Logicát, mely által a lidértzet kikergesse a faluból; sőt hogy egy paraszt anya is olvashassa az Ethicát és egy szántóvető Székely az Oeconomicát — — — —

Pápai István 1794 okt. 10-én kelt levelében örömének ad kifejezést, hogy a társaság megkezdte működését és ő is felajánlja munkásságát. »Rég óhajtottam ezt az időt — írja — melybe a Hazai Nyelv s azon a Tudományok virágozzanak: örvendek már most, látván, hogy ezen oly Hazafiak munkálkodnak, kiknek igyekezetektől minden jót várhatunk.« Jelenti, hogy egy kis fordított munkája van most sajtó alatt (*A természetéről való beszélgetések a gyermekek számára*), melyből 80 példányt ajándékoz a társaságnak. Pápai később is felkeresi leveleivel Arankát. Ő végzi Szebenben a társaság kiadványának nyomdai korrektúráját és a II. darab számára felajánlja munkáit (az Almakeréki emlék leírását, költeményeket) és szorgalmasan gyűjtöget a társaság gyűjteményei számára.

Seelmann Károly is örömmel üdvözli a társaság megalakulását (1794 aug. 3.). Elküldi Nagy György grammatikáját és saját munkáit is. Seelmann szorgalmas munkás tagja volt a társaságnak. Megírta a II. darab számára a károlyfehérvári csillagvizsgáló torony ismertetését. Ez a munka kéziratban maradt meg a társaság irattárában. A III-ik darab számára néhány nevezetesebb csillagászati megfigyelést szándékozott leírni.<sup>1</sup>

Nagymagyar Kósa István Aranyosról küldi be (1794 nov. 17.) értékes régészeti gyűjteményét a társaságnak és ígéretet tesz, hogy másokat is fog erre buzdítani. Érdekes Zilahi Sebes János levele is (1794 máj. 29.): »a közjóra való törekedést és használást — írja ebben — esmérem s hittem életem egyik legszorosabb tzeljének s köteletségének... A Nemes Társaságot pénzzel is a mennyiben gyenge tehetségem engedi, s mikor módom lesz benne, igyekezem segíteni, s a készítenő magyar lexicon munkatársául ajánlkozik. Szent-Páli István készséggel ajánlja fel magyar nyelvtanát a társaságnak (1794 jún. 17.).

Különösebb érdeklődéssel viseltetett a társaság iránt Cserey Farkas, kinck több, Arankához intézett levele maradt fenn. Az elsőben (1795 febr. 15.) örömének ad kifejezést a társaság megalakításáért. Rendkívüli fontosságot tulajdonít a nemzeti nyelv művelésének. Ő is szent köteletségének ismeri, hogy nemzetének előrehaladásán közremunkálkodjék s szerencséjének tartja, ha az új társaság munkás tagjává lehet. »Kedves szerentsémnek tartandom — írja — ha azon Erdemes Társaságnak... én is Tagjává lehetek, a hol a Szent Egygyesség és tiszta Barátság érzékenyíti a szíveket és öszvekaptsolt válokkal

<sup>1</sup> Levele 1797. szept. 17-éről.

míveltetik a Haza Nyelve és ezáltal az eddig még csak képzelni sem tudott Boldogságára jutand Nemes és Szabad Nemzetünk. «Szívvel-lélekkel igyekszik a társaság nemes céljának előmozdítására minden eszközzel közremunkálni. Minden levelében érdeklődik a társaság munkássága iránt, maga is ajánl tagokat, könyvtári kutatásokat végez, összegyűjti ki nem adott műveit (*Magyar Wallerius Maximus azaz a Magyar Nemzetben történt emlékezetes dolgok* tizenkét könyvben; *Ephemerides Rerum Hungaricarum a januario ad julium*; *A Magyar és székely asszonyok törvénykönyve*, költemények).<sup>1</sup> Még 1808-ban is (jan. 17.) egy feliratot küld meg Tasnádról.

Gr. Bethlen Imre, a ki ez időtájt (1795—1797) külföldi egyetemeken is megfordul, Jenából, Göttingából és Frankfurtból ír Arankának érdekes levelket. A társaság iránt messze szülőföldétől is érdeklődik s megígéri, hogy otthon majd buzgó munkás tagja lesz a nyelv művelő társaságnak.<sup>2</sup> Különösen a magyar irodalom ügye érdekli: »Nekem az egész magyar Litteraturának felsegítésére új planumom vagyon — írja Göttingából 1796 okt. 2-án — a melyet Méltóságos urnak meg fogok jelenteni és az Méltóságod és más érdemes jószívű Hazaifainak igyekezetek által ki akarok vinni; — itten Németországban megvetem ennek az básissát, és reméllem minthogy az igyekezetem közhaszon és semmi elérhetetlen tzelt magában nem foglal — nem fogok szerentsétlen lenni...« Ugyan ebben a levelében kéri Arankát, hogy küldje meg neki az 1794-től fogva megjelent magyar könyvek jegyzékét rövid ismertetéssel kapcsolatban, mert egy göttingai újság szeretne egyet-mást a magyar irodalomból is megismertetni olvasóival. Gr. Bethlen nemes, a magyar irodalom fellendítését célzó igyekezete azonban eredménytelen volt. A kik segítségüket ígérték, cserben hagyták. Egészen magára maradt, elkedvetlenedett és terve keresztülvitelét Gyarmathy Sámuelre bízta. Különben is ekkor betegeskedni is kezdett, a mi szintén gátolta terve megvalósításában.

Molnár Borbála megköszöni (1795 január 24.), hogy a társaság tagjai közé választatott s legközelebb megjelenő munkáját ígéri a társaság könyvtára számára. Levelének bevezető részében szenvedéseiről szól megható hangon:

Ha én visszatekintek elmúlt életemnek egész folyására és elmém-mel mintegy bejárom azokat a kétségben ejtő szomorúságokat, gyötrelmeket, keresztekét, mellyeket elviseltem, a porba borulván tsudálva imádom az Isteni bölts gondviselésnek megfoghatatlan titkos mélységű utait, mellyeken engem szabad tetszése szerint mindez ideig hordozott. Ugyanis a halál árnyékának völgyébe vezetett, hogy kimenekedvén az életnek kedvességét nékem gyönyörűségesebbé tégye. A legmélységesebb gyötrelmeknek özönébe merített,

<sup>1</sup> Levelai 1795. jan. 26. 1796. febr. 5. 1796. máj. 30. 1798. decz. 19.

<sup>2</sup> Levele 1795. szept. 20.

hogy a vizsgálatának édességét velem érzékenyebben kóstoltassa. Minden Baráttal sőt közel való véreimmel is megutáltatott, hogy a barátságának nyájasa köteleit szívemre bokrosabban hányja. Sctétségben ültetett sőt a feledékenységnek mélységébe szintén eltemetett, hogy a viláosságának, a mások szeretetének s jó emlékeztetecinek boldogságát velem annyival inkább megböcsültesse; az Úr jóságának és kimerülhetetlen böltsességének mélységes utait velem nagy részbe megesmértetvén, tulajdon akaratomat mindenkor szent tetszésének alája vetni szoktasson . . .

Földi Jánosnak 1795 okt. 4-én kelt leveléből értesülünk, hogy megküldte a társaságnak a *Debreczeni Grammatikát*, »a mellybe — írja — az én Grammatikám is belé olvasztódott«. Sokkal fontosabb a második levél (1796 aug. 18). Ebben beszámol eddigi munkásságáról és panaszkodik, hogy nem kap kiadót. A jellemző sorok a következők :

Készen van egy magyar Poesisem, mellyet még Grammatikámmal együtt készítettem volt. A főbb Grammatika írók közül egy sem írt Poesist, tsak én. Ezért sokan sürgetnek, hogy adjam ki. De nyomtatóm erre sínts. Sőt ha nyomtatóm volna, nem ártana még az én Grammatikámnak is viláosságra jönni. De hogy én a legjobb munkával illy szerentsétlen vagyok, nem tehetek róla.

Készen vagynak magam tulajdon versei. Ha Poesisemet előbb közzé bocsáthatnám, tsak úgy kívánnám azután tulajdon verseimet is utána kinyomattatni. Ha amaz elsőt meg nem nyerhetem, bátran maradhat ez is. Az én Poesisem a hol az ékességéhez és tökéletességéhez van szabva Poesisnek és a Magyar Nyelvnek, a mellyre tsak az ki terjedhető. Ha ez lehetetlennek látszanék : úgy szeretném tsak példával megmutatni Poesisembem, vagy magam tulajdon verseimben, hogy imé lehetséges. De restellem ezt is sok szóval előadni; nehogy dítsekedésnek láttassék. Akármelly munkámról kellene nekem emlékeztetet tenni, az engem s munkáimat nem esmerők előtt, nehezen kerülhetném el a dítsekedő nevet, ezért restellek rólok írni. De a ki látja, s ítélni tudja, elbámul. Odi profanum vulgus et arceo. Hadd maradjon !!

Még is szükség egytet megvilágosítanom, hogy kapnék én is nyomtatót, mint mások, ha a nyomtatásért magam fizetnék. De én soha életemben nyomtatásért fizetni nem akarok, minthogy az tőlem nem is tellik. Hanem, ha érdemes reá, nyomtassák ki az én hasznommal. Ha nem tetszik itt maradhat. De haszon nélkül még sem adom ki. Utálok a Nyomtatóknak a mi Hazánkban uralkodó kepeczségeket, és az Íróknak betstclenségeket s munkájoknak sikertelenségét. Nagyon sért a Grammatikámban való erőszakos megtsalattatásom is.

Gr. Teleki Domonkos szintén érdeklődik Aranka törekvései iránt és leveléből kitetszik, hogy értékes adatokkal és kéziratokkal szolgálhat, a melyekkel különösebben a kéziratkiadó társaság céljait mozdíthatja elő (1795 jan. 9.).

Érdekes levelezést folytatott Aranka Gyarmathy Sámuellel is. Kár, hogy ezekből a levelekből a kolozsvári gyűjteményben mindössze öt darab található. Két levelét egész terjedelmében közlöm.

Göttinga 29. Mái 1795.

Méltóságos T. R. Assesfor Ur! Leg Drágább Jóakaró Uram!

Hofszas halgatásomnak Göttinga végét szakasztá, mellybe Április végén szerentsésen megérkezénk, minekutánna December 15-dikén Kolozsvárból kiindulván, Debreczen, Pest, Poson, Béts, Praga, Dresda, Lipsia, Hala, Jena, Weimar, Erfurt, Gotha, Schnepfenthal, Langensalza, Mühlhausen, utunkba este nek volna. Vaj ki szépek ezek a helyek, és a szorgalmatos munkásságnak,

melly sok szép jeleit mutogatják mindenfelé. A legérdemesebb emberek, kikkel találkozunk, ezek voltak: Pragába Bibliothecarius Ungar, ki igen nagy-érdemű tudós. Dresdába Bibliothecar. Adelung. B. Rachnitz, igen nemes gustusu Tudos Ur. Lipsiába Weise a Kinderfreund írója. Plattner a Phil. Prof. és Heidenreich. Hindenburg Physc. Prof. valóságos Tudos és érdemes emberek. Hálába a nagy Forster, kivel igen nagy barátságban estem. Jenába Bats Nat. Hist. Prof. és Bütner egy véghetetlen lingvista, ki több nyelvekről akar Lexicont kibotsatni, mint a Muszka Czárné Polyglottájában vagon. Itt a Litteratur Zeitung írójával is beszéltem, és jó rendin kitanultam, hogy mitsoda lábon állnak. Van vagy 300 dolgozó tagjok, mindössze, kik rész szerint elholtak, és nagy részek él. Praenumeransok 3000 van, és a háboru alatt még szaporodott. Veimárba láttuk a nagy Wielandot, ki valóba megérdemli nagy hirit. Egy óráig beszélgettünk véle és igen nagy gyönyörűséggel halgattuk. A Theatrumba menvén hallók a híres Inland Actort is. Ennek nem sok párja van Német országban. Elébb való a Bétsi Brokmannál, a Dresdai Opitznál. Itt az Urfi<sup>1</sup> a Hertzegnél ebédle B. Kemény Simonnal. Gothába a Hertzeg Astronomusa Zach, egy Magyar Országi ember, ki ezelőtt tengeri szolgálatba katonáskodott, kapitányságból végtére ide a Hertzeghez vetődött és igen sok szép Instrumentumai vagnak, mellyeket azonban nagy részin maga költségin szerzett. A Hertzegné nagy kedvelője a Tsillag vizsgálásnak. Fel mentem volt, magam is hozzá; mert egy nagy pompás kastélyú hegyen lakik egy órányira Gothától; de nem találhattam othon. Azt mond erről Matsko, a Casseli Astronomus, ki maga is Magyarországi fi, hogy ez a Astron. Turris legjobb instrumentumokkal van megrakva más Németországi Turrisok felett. Gothából kísétálunk 4 órányira Schnepfenthalba, és meglátogatók Salzman híres oskoláját. Valoban szép és sok jó vagon benne, bár Erdélybe is lehetne egyet állítani! Méltó hogy elolvassa a Mlgos Ur minden ő könyveit, mellyekben ezen oskolájának minden környüállásait leírja. A míg ilyen forma oskola fel nem áll Erdélyben; addig képzelődni sem tudnak az emberek, hogy millyennek kellene lenni egy józan okos nevelésnek? És mi hasznát lehetne annak várni? Schnepfenthalból két nap alatt Göttingába jutánk, holott megnyugodván 3 hétig Pünköstre Casselbe menénk. Itt a Land Grafnak sok külömb külömb Cabinetjait nagy gyönyörűséggel nézök. Nevezetesen a Natur Cabinetben a több nevezetesek közt megvizsgálám jól az Elefánt skeletonját, melly itt sokáig életbe lakott; és abból valósággal kihozhatom azt, hogy a Mlgos Urnál lévő nagy Marilla álkaptza valaha bizonyosan Elefánté volt, nem külömben annak az ő igen nagy foga is. De a mi figyelmetességemet leginkább magára vonta, az vala a Land Grafnak kimondhatatlan szép Weisenstein nevű Anglus kertje, mellynek leírásával egész könyv van megtöltve. A kik Verlitze a Dessau Hertzeg igen híres Anglus kertibe is jártak, erőssítik, hogy ez annál elébb való, mert ez nagy hegyen áll, de amaz térbe. Az ide való kertézszzel megismerkedtem, és alkura is mentem, hogy nekem mindennemű Arbor- és Frutex-einek a magvát, Laistromával együtt adja ki. Meg látom miként tellyesíti igéretét.

Már a Göttingai Professorokkal kezdek esmerkedni és a Bibliothecát vizsgáltni, mellybe legelső gondom az leszsz, hogy minden Magyar Históriaira tartozó nyomtatott vagy irt munkák Laistromát egybe szerkesztessem és az Erdélyi Mlgos Társaságnak leküldjem.

Nagy boldogság az Göttingában, hogy a Bibliothecából minden könyvet kiadnak egy olyan tzedulátskára, mellyet az ember valamellyik Professorral aloliratott. — — —

Göttinga 19. Febr. 1797.

Kegyelmes Uram.

Excellentiad sok fáradhatatlan szorgalmatos munkálkodásainak célja mindenek felett Hazánk boldogsága. Ily nehéz és nagyméltóságú munkában sok segédek kívántatnak. Minden nemes szívű Hazafinak pedig, valakit kedves

<sup>1</sup> Gr. Bethlen Imre.

Hazánk szült, nevelt, táplált, oktatót és szárnyra bocsátott, ezen segedelemre való készség legfőbb kötelessége. Én ilyen gondolatoktól lelkesítve, eleitől fogva igyekeztem minden tehettségemet e nagy tzelra fordítani, mely igyekeztemet, hogy a Nemes Haza és Excellentiád sokkal feilyül érdememem megjutalmaztatta, azt holtig és bujdosásimban is mindenütt a legháládatosabb ditsckedéssel hirdetem. Semmi engem ezen kegyelemnél, hathatósabban Hazám szolgálatjára fel nem indíthatott volna, mellyért ugyan megkettőztetett törekedéssel keresem is mindazokat az alkalmatosságokat, mellyeknél fogva köteles készségemet kinyilatkoztathassam. Nevezetes eszköz e végre, Európának pallerozottabb részeibe való mostani kellemetes bujdosásom, mellyekben a nagyon virágjába indult tudományok és mesterségek bővsége, elmémnek mindennapi kies legeltető mezei; olly számtalan kedves tárgyakat raknak szemem eleibe, hogy azoknak leírására sok levelek kívántatnának. Valamennyiszer pedig e félékre találok, mindenkor ezen gondolat ösztönözi szívemet: Vallyon ezt, vagy amazt, jó volna-é, lehetne-é bc vinni Hazámba? Tsak egynchányat említek tehát azok közzül, mellyek előttem legérdemesebbeknek tettek.

Első: a Göttingai nagy híru és ugyan gazdag királyi könyvtárnak azon igen kitsiny résztskéje mely Magyar Hazánk Történeteit és Országos ügyeit illeti. Ezen gyűjtemény nagy méltóságát jobban Excellentiád eleibe nem terjeszthettem volna, mint e kis résztskéjének leküldésével, mellyből, ennek igen felezzámát éppen úgy kitalálhatni; mint ama nagy híru temérdek Rhodusi Bálvány (Colossus) szertelen nagyságát ölnyi karimaju kis újja maradványából. Ezen könyvek Laistromából vállaszthat a M. Társaság olyanokat, mellyeket vagy megvásárolni, vagy egészen leiratni, vagy rövid summába szorítólag velejét kijegyezni szükségesnek találja. Melly, ha a'dig, mig itt mulatok, meg-esik; magam, a mennyire egy ember ér, véghez viszem; ha több ember erjét kívánja, véghez vitetem; elmenetelem utánra haladván; cféle foglatosságokra szokatott embereket, mint örökös levelezőket a M. Társaság számára szerzek. Egy szóval mindent véghez viszek, a mit vagy magam feltalálok; vagy Excellentiádtól Rendelésül veszek.

Második: egy oltó Fahasító Furu, hozzávaló hoszzuko jukas sroffjával együtt, mely két darab eszközzel, igen kevés erővel, tsak egy két furás és egy kevés puská por által akármelly temérdek, durva, göcsös tőkét széljel lehet hasogattatni. Hogy efféle nagy szükségé vagyon Hazánkknak, azt a Hunyad vármegyei, Kalotaszegi és Szilágyi nagy erdőkbe ezenrenként elrothadott és soha emberi haszonra nem fordíthatott nagy fák mindennap kiáltják. Sok helyeken a lakósok a falú mellett hagyják elrothadni, az emberi (legalább az oktalan Paraszti) erőt feljül haladó elhasításu szép nagy fákat; és egy-két órányira mennek, a gyönyörű fiatal erdő, karomnyi fiatal szép fának könnyű levagdálására, és idő előtt való elpazérlására. Példa erre Gárdánfalva, a Réz erdeje, a Meszes és más nagy erdők. Efféle eszközök tehát, az, Hazánkba is majd elkezdődő jó Erdő-Rendtartásra szükségképpen megkívántatnak, hogy azoknál fogva a Lakósokat, arra, amit eddig lehetetlennek tartottak, megtaníthassuk, és az erdő kímélésre szoktassuk.

Harmadik: egy 60 orsoju Gyapot fonó Machina, mellyen mindennap 3 font gyapotot lehet fonní. Beszéltem a Mesteremberrel Erfurtban, aki 1000 R forintért azt meg tsinálná. Ennélfogva sok jó gyapot gyoltst lehetne szóni Erdélybe.

Negyedik: egy gyapot fűsülő Machina, mellyen napjába két ember ötven hatvan font gyapotot megfűsül. Ennek ára 150 Rf. Ez is szükség az elsőhöz. Ezeken kívül még más két mesterségesebb Machinákra is találtam, mellyek minden előre való Nagygyába-megfonás nélkül (Vorspinnen) a jól fűsült gyapotot fonní kezdik. Ez mindenik meg fon napjába 3 Fontot. Az árrok 28 Arany.

Ötödik: egy 1200 orsoju Gyapot fonó Machina, mely mikor egyszer munkába induina, mindennap tsupa nyerességet 10 Rh. forintot hajtana a Munkásokra és Műszerre tett költségeken kívül.

Ezeken kívül sok apróbb, de igen hasznos dolgok vagynak még Napló Laistromomban, mellyek idővel mind Haza hasznára fordíthatók. Reménlem, más

Országokban, még nevezetesebb dolgok is fogják figyelmetességemet magokra vonni, nevezetesen Angliában, Helvetiában s másutt. Ha azért Excellentiád az Haza hasznára elintézt, ez, vagy amaz Tartományban már elhíresedett idegenországi virágzó mesterséget vagy akarmi Industriát, már előre célba vett volna, annak megvizsgálása iránt hozzám parantsolatait utasítván, mindeneknek végire menni, és azokról minél tökéletesebb tudósításokat küldeni, legnagyobb gyönyörűségemnek, nem tsak kötelességemnek tartandom. Excellentiádnak érdemem felett kinyert kegyelmességébe magamat nagy bizodalommal ajánlván, örök tisztelettel maradok

Excellentiádnak alázatos szolgája

Gyarmathi Sámuel.

Med. Doctor.

1799-ben visszatér Gyarmathi külföldi utazásaiból s már február 14-én felkeresi Aranka Györgyöt Kolozsvárról írt levelével. Megküldi *Affinitas Linguae Hungaricae cum lingvis fennicae originis grammaticè demonstrata* című nevezetes főművét, egy csomag kéziratot és a wolfenbütteli könyvtárban végzett tanulmányairól szóló jegyzeteit. Ebből az évből még van egy levele (decz. 18), a melyből arról értesülünk, hogy előbb említett európai hírű nyelvészeti munkáját, a melyben a modern összehasonlító nyelvtudomány alapjait már világosan kimondja, s a melylyel megelőzte e téren Raskot és Boppot,<sup>1</sup> az erdélyi társaságnak is megküldte. Utolsó levelében (1812 febr. 12) inkább az erdélyi történeti kéziratos kiadó társaságot érdeklő adatok foglaltatnak.

Nem csekélyebb jelentőségűek azok a levelek sem, a melyeket Kis János intézett Arankához 1797 jún. 30—1798 júl. 29. Mindössze hat levél, de mégis elegendő, hogy belőlük a két rokonnélek egymáshoz való viszonyát megismerjük. Kis János az első levelet Nagybarátiból küldi Arankának 1797 jún. 30-án. E levélből tudjuk meg, hogy mily nehéz volt a sorsa a magyar írónak a XVIII. század végén. Kis János felszaporodott munkáit szerette volna kiadni. Ezek a munkák a következők: 1. *Költeményes próbák*. Ez a 12 ívre terjedő kézirata már háromnegyed esztendeje hevert Landerernél, a pesti kiadónál. 2. *Kalendárium és ebbe való köz s azoknak, a kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek*. 3. *Meiners oktatása mint kellessék az ifjaknak haszonnal olvasniok, excerpálniok s magokat az írásban gyakorolniok*. Ezt Kis János olvasásra ajánlott könyvek jegyzékével bővítette, s így van bibliographiai értéke is. 4. *Az emberekkel való társalkodásról*. Knigge után németből szabadon átdolgozva. 5. *Erkölcsei próbák az ifjú asszonyok számára*. Fordítás németből. Az elsőt (Költeményes próbák) Arankának ajánlja. Kis panaszkodik e levelében, hogy még illő feltételek mellett sem kap könyvnyomtatót. Ingyen vagy pedig néhány példányért nem hajlandó odaadni kézirátát,

<sup>1</sup> Gabelentz Gyarmathit az összehasonlító nyelvtudomány atyjának nevezi.

jövedelme pedig igen szerény, nem fordíthatja a könyvek nyomtatására és segítséget az előkelőktől nem szeret koldulni. Arankát kéri, ajánljon neki egy nemesen gondolkozó, az irodalom iránt szeretettel viseltető főurat, a ki segítségére lehessen. Érdeklődik az erdélyi nyelvművelő társaság iránt is és kéri Arankát, hogy küldjön neki felőle tudósítást. »Régen akartam már — írja ebben a levélben — az Erdélyi Magyar Társaságról valamelly közellévő tanunak bizonyosságát hallani . . . A szerentsétlen Kazinczy nekem is küldött a hívó levelekből egy nyomtatványt ; s ezen megtiszteltetésem kötelességemmé tenné ezen tudakozódást, ha mindjárt az afféle Hazafiui nemes igyekezetek eránt, a millyen az Erdélyi M. Társaság, annak szíve hideg lehetne is, a ki maga is még szinte gyermekségében legalább első ifjúságában olyanforma dolgokról álmódzott, mikor nagyobb enthusiasmmussal mint értelemmel a Soproni Tanulók társaságának lételt adott.« Jelenti, hogy egy magyar »Journal« kiadását is tervbe vették és erre vonatkozólag is kikéri Aranka véleményét. A magyar lap tervezetét később *Egy magyar Journalról való proiectum* czímen küldötte meg Arankának. Ez az érdekes tervezet beszámol arról, hogy a XVIII. század végén öt magyar folyóirat szünt meg. A *Mindenes Gyűjtemény*, a *Magyar Museum*, az *Orfeus*, a *Helikoni virágok*,<sup>1</sup> az *Urania* és a *Parnassusi Időöltés*, mind ekkor szüntek meg rövid pályafutásuk után. A soproniakat azonban nem riasztják el a kedvezőtlen viszonyok és egy negyedesztenőnként megjelenő folyóiratot szándékoznak közrebocsátani *Flóra* cím alatt, melynek főczélja a hasznos gyönyörködtetés volna. A tudományokat akarja mindenekelőtt az ifjúsággal megkedveltetni. Ezért óhajtják a tudományokat kellemes formában, mintegy gyönyörködtetve népszerűsíteni. Elsősorban idegenből fordított értékes cikkeket akarnak közölni a *Flórában*, melynek tárgykörét a következőkben körvonalozza a tervezet: »Szívet nemesítő versek, a történetekből kivált nemzetünk történeteiből vett szép darabok ; nevezetes emberek életének leírása ; külömb külömbféle erköltsöknek s szokásoknak a legjobb utazók után való lerajzolása ; az élet philosophiáját, a szépliteraturát s a természeti tudományokat tárgyzó rövid értekezések, beszélgetések, levelek, philosophusi lélekkel írott szívreható erköltsi mesék, kellemetes anekdóták — ezek lesznek gyűjteményünk jelesebb részei.« Igéri, hogy beszámol Európa politikai és társadalmi állapotáról és az újabb magyar és más nevezetesebb könyvekről rövid és »mérséklet« bírálatokat ígér ; hírül adja az újabb találmányokat és a nevezetes emberek halálózását s minden kötet végére vegyes cikkeket függeszt. A szerkesztésben a jóízlés és a józan okosság lesz a vezérlő.

<sup>1</sup> A *Helikoni virágok* nem folyóirat volt, hanem almanach. Szerk.

Munkatársakul a régiebb ismertebb írókat és az újabb még be nem mutatkozott írókat is szándékoznak felszólítani. A terv csak nagysokára valósulhatott meg, miután azt Németh László győri tanárral, Szentgyörgyi József orvossal, Lehner András ügyvéddel, Asboth János késmárki tanárral és Aranka Györggyel közölte és megbeszélte. A *Flóra* első kötete 1806-ban jelent meg »a szépnemnek és a szépnem barátjainak« ajánlva és 1808-ig négy kötet látott napvilágot Kis János szerkesztésében. A következő levélben (1797 aug. 11.) panaszkodik Kis János a pozsonyi cenzorra, ki egyik munkájának kiadását megakadályozta, de reméli, hogy azt nemsokára Bécsbe küldheti, a hol nem emelnek ellene majd kifogást. — A tervezett *Flóra* kiadását szeretné az erdélyi társaságra bízni és felszólítja Arankát, hogy vesse latba a társaság tekintélyét és nyerjen meg több érdemes író munkatársul. Most már Kis János is tagja a társaságnak. A felvételt nagy megtiszteltetésnek veszi. »Mindent el fogok követni, a mi tsekély erőmtől kitelhetik, a mivel megbizonyíthatom, melly igen betsüljem nemes igyekezeteket s melly háladatos szívvel fogadjam azt a szép koszorút, mellyel kevés iparkodásimat is megkoronázzátok. De méltóztassál egyszersmind a Társaság belső mivoltáról és minden környülállásairól is olly bőven tudósítani, mint időd engedi; hadd tudhassam, mi légyen kötelességem, mivel találhatom leginkább kedveteket.« Érdeklődik, kiket ajánlhatna a társaság tagjaiul, és felhívja Aranka figyelmét Asboth János késmárki és Németh László győri tanárookra. Néhány ismerősét pártoló tagokul ajánlja, ezek anyagilag mozdíthatnák elő e társaság céljait. Megköszöni, hogy Aranka megbírált verseit. Mentegeti magát Aranka megjegyzésével szemben, hogy verseivel a papságot sérti, és hivatkozik *A valláscsufolók ellen* írt költeményére. Aranka siet is a bizalmas levélre a válaszszal, a melyben bővebben foglalkozik a társaság ügyeivel és különösen Schediusra panaszkodik, mert ez a társaság pesti ügyeit hanyagul látja el.<sup>1</sup> Két hét múlva (aug. 25.) újból felkeresi levéllel Arankát, megküldi neki *A valláscsufolók ellen* írt versét és egy verses fordítását németből, a melyre nézve kikéri Aranka véleményét. Közli vele irodalmi terveit: Campenak a gyermekek számára írt könyveit szándékozik rövidítve adni magyarul. Az erdélyi társaság munkáinak első darabját türelmetlenül várja. Azt hiszi, hogy Schediusnak nem volt még alkalmja azt neki elküldeni. Aranka a tervezett *Flóra*-ból havonként megjelenő folyóiratot szeretett volna alakítani, ezt a tervet Kis János is tetszéssel fogadta,<sup>2</sup> de kivihe-

<sup>1</sup> Ez a válasz a M. Tud. Akadémia könyvtárában található. (M. Irod. Levelezések 146. Vass József másolatában.)

<sup>2</sup> 1797. okt. 24. kelt levelében.

tetlennek tartja, még elegendő számú alkalmas munkatársak segítségével is. Aranka ugyanis azt óhajtaná, hogy a *Flóra* hozná Európa krónikáját Posselt után, ezt azonban még Kis is, a ki közelebb lakik Bécshez (ekkor Nagybarátiban, Győr közelében), csak nagysokára kapja meg, s a »későn szóllalmó krónika egy Journálban, a hol új krónikát kellene ígérnünk, ujságával együtt majd minden grátiáját« is elvesztené. Másik nagy akadálya az ilyen havi folyóiratnak a költségek hiánya. »A főök — írja — miért, hogy legalább mostanában egy ilyen munkán dolgozni nem kezdünk ez, hogy a mostani szűk világban, midőn mindenek a pénznek nem létén panaszkodnak, haszontalan reménylenék olvasókat«. . . A bécsi censor csakugyan minden szó törlés nélkül írta az imprimatur-t a zsebkönyvre, s nyomtatásáról értesíti Kis Arankát. A társaság kiadványa teljes mértékben megnyerte tetszését. E leveléhez mellékelten küldte Aránaknak *A szépség felszentelése* című németből fordított költeményét. 1798 július 27-én kelt levelében arról értesíti barátját, hogy ő is részt akar venni a társaság munkájában, s jelenti, hogy egy magyar nyelvészeti értekezésen dolgozik. Nagy érdeklődéssel várja a társaság munkáinak második darabját, mely iránt érdeklődését a közölt tartalomjegyzék ébresztette föl, végül megígéri, hogy az első darab bírálatát is el fogja készíteni. A levélhez *Egy újjuhoz, mikor az oskolákat elhagyta* című eredeti költeményét csatolta. Kis János levelezése Aranka Györggyel 1799-ben fejeződik be. Utolsó levelében (ápr. 30.) verset küld Kis a társaságnak.

Kis Jánoson kívül lelkes híve mind a társaságnak, mind Aránaknak gróf Fekete János. Gróf Fekete János a társaság igazi jötevője, anyagilag és szellemileg is segíti a társaságot, mindaddig, míg Aranka a vezetője. Aranka 1798 május 7-én mutatta be a társaságban gr. Fekete János összegyűjtött munkáit és erről őt, mint »pártfogó« és »segítő« tagot, azonnal értesíti. Még ugyanebben az évben mutatja be Aranka a bőkezű grófnak egy verses fordítását is a társaságban. Aranka a társaság életének minden mozzanatáról értesíti a grófot. Utolsó levele 1799 decz. 3-án kelt, tudósítja gr. Feketét, hogy a társaság a kormányzó betegskedése miatt nem tarthat ülést. Ezzel megszakad levelezésük.

Székely Márton két évi hallgatás után 1796 szeptember 22-én Bécsből keresi fel levelével Arankát és beszámol bécsi élményeiről, tapasztalatairól. Részletesen megír minden nevezetesebb történet dolgot, de különösebben kiemeli Schönbrunn, melynek kertje tetszett neki legjobban. Itt látott különféle állatokat: gyöngyfácánt, aranyhalat. Értesíti olvasmányairól, a háború híreit is közli. Következő levelét (1796 nov. 21.) Marburgból írja. E levélnek legérdekesebb része az alább közölt rész, a melyben a magyar nyelvről elmélkedik:

— — eszembe juta a Magyarok nyelvének nem szűk volta, hanem csak szokatlan alkalmaztatása; azt akarom mondani, hogy sok dolgok vagynak a világon, melyekről a Magyarok vagy soha semmit nem hallottanak; vagy hallottanak, de nem vették bé; vagy pedig bé is vették, de azt az idegen nevért tartották meg: az elsőkre nézve most semmit sem szóllok, a második rendbéliekre nézve azt mondom, hogy ha valaki olyanokkal bajoskodik, ugyan a Magyar nyelvnek természete szerint hozza le a szókat egy mástól még pedig Horatiusi értelmes szabadsággal, az az, hogy a ki látja az ujj szót mintegy örüljön érette a szerzőnek, hogy olyan jól el tudta találni a dolgot; erre igen megkívántatik az elmének mélyen látó és a dolgokat egymástól megkülönböztetni okosan tudó tehetsége; mert különben két, három s több dolgokat is igen könnyen össze zavar, noha az a nyelvekben nem szokatlan, hogy egy szónak három négy s több jelentései is légyenek, a melyek mind-azáltal a mennyiben lehet, illő kerülni. E're nézve harmadszor, ha az alkalmaztatás úgy hozza, hogy még e'dig esméretlen dolgokat nevezzünk el magyarul, vagy az esméretcscknek idegen nevciket fordítsuk magyarra; szükség vagy a feljebb megmondott mód szerint csinálni ujj neveket, a mely igen kényes dolog; vagy pedig az esméretes dolgoknak idegen nevciket megtartani és a közönségnek szájjába adni, a hol mind'a'dig vássanak, míg utoljára magyar szókká vássanak, a mint jártanak ezek is: forma, mód, materia, sántz, surtz, kaliba, pánt, patvar, patak, sikátor, karé, gyémánt, kard, mord, gróf, báró, mióra, pleketóra, appellálni sat. S miért is ne volna szabad és illő dolog ez utolsó? hiszem e'zei meg mutatjuk azt, hogy nálunk is vagy az, a mi más nemzeteknél, mint p. o. ha egy jó földművelő gazdának vagyon szép nadrága, szép csizmája, szép kalapja, holott ő sem nem szabó, sem nem csizmadia, sem nem kalapos. Az a szabadsága csakugyan megvan minden nyelvű nemzetnek, hogy a mely dolgot ő talál fel, azt nevezze a maga nyelvén — — —

Utolsó töredékes levelében (1796 decz. 23.), melyet Erfurtból írt Arankának, különböző gyakorlati hasznú gépet ír le és ajánl a beszerzésre. Úgy látszik, hogy Székely Márton is a társaság azon derék tagjai közé tartozott, a kik a külföldön szerzett tapasztalataikat nemzetük javára akarták értékesíteni.

Nesszefeldi Koprziva Ferencz (1797 decz. 19.) a Károlyvára körül talált régiségekről (Kecskekő, Fejérvár, Vizakna, Korond-Sófalva) tesz kimerítő jelentést és beküldi Bethlen Gábor fejedelem végrendeletét lemásolás végett. Bolla Márton (1798 február 18.) a székelyek pecsétjéről ad felvilágosítást, továbbá figyelem-eméltó megjegyzéseket fűz az oláhokról írt könyvéhez. Egy másik levelében pedig (1799 jan. 13.) Rosenbacher Ferencz piaristának magyar grammatikáját (Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika, 1792.) és *Gyászos verseit* ajánlja és küld egy latin nyelvű történeti kéziratot. Ebből a levélből tudjuk meg, hogy Bolla gr. Széchényi Ferencz részére is gyűjtött kéziratokat és könyveket. Heydendorff (Conrad) Mihály (1798 aug. 7.) megyesi polgármester a megsüketült Ballmann János Mihály megyesi gimnáziumi tanárra hívja fel Aranka figyelmét. Ballmann teljes szegénységben élt, éhezett. Német nyelvű munkái (*Über die jetzige Staatsverfassung Siebenbürgens; Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundrisse*) nagy szorgalomról, tudásról és körültekintésről tanús-

kodnak.<sup>1</sup> Megküldi továbbá Scheseus *De rebellione Siculorum* című művét. Erről írja: »gyönyörűséggel fogja olvasni s abból is látni, hogy a százszok miképpen gondoltak légyen az akkori Időkben is, Edes Hazájok állapotjáról, s Hazánknek nemzeteiről s kiváltképpen melly atyafiságos szeretettel és ditsőséggel a Magyar Nemzetről.« Baróti Szabó Dávid 1799-ben verssel üdvözli (máj. 29) Arankát nevenapja alkalmából. Aranka ugyanebben az évben több levelet vált Szabó meczenásával, Pyber Benedekkel, a ki Pétzeli ösztönzésére Seneca fordításához kezdett. Aranka sürgeti a fordítás bemutatását, s erre Pyber egy szerénykedő levél kíséretében mutatványt küld belőle. Némethy József csiknagyboldogasszonyi főesperes régiségekről értesíti Arankát (1802 júl. 19.); e levélből tudjuk, hogy ő küldte meg a társaságnak »a tatár kán levelét in originale és a Török Császár Articulussit«. Aranka levelezett Döbrentey Gáborral is, a ki (1812 nov. 16.) közli vele a *Muzéum* tervét, felsorolja a munkatársak neveit és a beküldött dolgozatok cízeit.

A társasághoz intézett levelek között találunk egy értékes Csokonai-kéziratot is.<sup>2</sup> Csokonai Vitéz Mihály 1798 aug. 4-én kelt levelében üdvözli a társaságot és elküldi kéziratban levő és nyomtatásban megjelent munkáinak jegyzékét. Ez utóbbit bibliographiai érdekessége miatt ideiktatjuk.

Kézírásban lévő Munkátskáim megnevezése.

L'Aminta, Favola Pastorale, di Torqu. Tasso. Olaszból.

Il Pastor Fido, Tragicommedia Pastorale, di. Giambattista Guarini. Olaszból.

Tre Drami del Signor l'Abbe Pietro Metastasio, Poeta Cesarco; Cioè La Didone Abbandonata, L'Acchille in Sciro, Il Rè Pastore.

XV. Cantate di Metastasio. Olaszból.

Idyiles par Mr. Berquin. Frantziából.

Eschenburgs Theorie und Litteratur der Schönen Wissenschaften.

Raffs Naturgeschichte. für Kinder. Megbővívte.

Die Zauberflöte, von Herrn Schikaneder, mit Musik von Hn Mozart.

Das Schnupftuch. Ein Comisch. Heldengedicht, des H-n Zachariae.

Régibb és újabb Magyar Népbéli Dalok, (Volks-Lieder) mellyek más tsinos Nemzeteknek példájára, imitt amott kézírásokból és hallomásból össze szedvén, az elvesztéstől megmenteni kívánt Cs. V. M. — Van már ilyen mindenes nóta mintegy 300, — már mintegy 450.

Cs. V. Mihálynak elegyes apró Irásai, a mellyekben, Muzsikai Ódák, Dalok, Epigrammák, Előbeszélések (Erzählungen), Levelek s. t. e főlék egyvelegest találhatunk, versekbe és prózába.

Gondolatok a Hazánkbeli Szép Literaturáról, annak régi és mostani állapotjáról, felhajásának (így!) és lebukásának okairól, úgyszintén azon útakról és módokról, a mellyek által ezt tsinosabb és boldogabb állapotra lehetne vinni, kevés költséggel és a mostani szomorú időkhöz képest. Ennek alkalmatosságá-

<sup>1</sup> V. ö. Siebenbürg. Quartalschrift. VII. 242. Trausch: Schriftsteller Lexicon. I. 47.

<sup>2</sup> E kézirat egy részét közölte Horváth Cyrill Cs. V. M, összes művei II. k. 872. l.

val egy Aestheticum Auditoriumnak ábrázatja, a véle való kiseded Könyvházatskával, előadódik az a sínór is, a melyet kellene tartani annak a Professornak, a ki a Magyar Poesisra és Eloquentiára az ifjakat oktatná, de már nem Classisi, hanem Académiai módon, szó tétetik a szerentsés előmenetelű Ifjaknak közönséges és legserkentőbb megjutalmaztatásokról, ezeknek a Régiék-nél gyakorlott Nemei is említettnek, a Laurus koszorúk, sat.

Épen most vagyon kezem alatt ama szép philosophiai Román is: Natur und Liebe, von Hrn. von Miltenberg 2 Bde. 8. Wien.

Pope The Rape of the Lock.

D<sup>o</sup> Essay on Man.

És még némelly Darabok vagynak nálam rész szerént elkészítve, rész szerént pedig munka alatt.

Ha bővebb időm s' affélébb alkalmatosságom lesz, többről fogom a Tekintetes Urat tudósítani kezdeni.

Kijött Munkájim pedig, a mint módom s tehetségem engedte, ezek:

Diétai Magyar Múzsá. Journale-képen járt. Pósony. 1796. 8.

A Ns Magyarorságnak felülésére. Az Insurrectio alkalmatosságára. Komárom 1797. 8.

A' Haza Templomának Öröm-Napja. Gr. Széchényi Ferentz Somogyi Fő Ispán ó Exc.-ja Installatójára, s ama Czindery halálára. Péts. 1798. 8.

Most egyikből sem udvarolhatok.

Itt megszakad az érdekes kézirat. A mellékelt levélben magasztalja a »magyar Helvetia« lakóit és megjegyzi: »Valahára talán lehet szerentsém az én szerentsémet öszveszedni s elkezdeni azt a hazafiui iparkodásomat, a mely nem magyar szívem, hanem az időknek szomorú környülállásai miatt csüggedett el.«

A társaság Csokonainak 1801 febr. 4-én írt levelet s Csokonai ezt — noha a hozzá érkezett leveleket rendszerint elégette — kivételesen megőrizte. Hivatkozik is reá Festetich Györgyhöz 1801 máj. 16. írt levelében.<sup>1</sup>

Az említettekén kívül még az írók és érdeklődők egész sora levelezett Arankával, de leveleiknek sem irodalmi vonatkozása nincs, sem a társaság történetéhez nem nyújtanak adatot.<sup>2</sup>

Aranka Györgynek az Erdélyi Múzeum Egylet kézírattárában (G. 16. sz. alatt) található *Levelek lajstroma* felirata kéziratából, a mely a *Nyelvművelő Társaságnak* érdekében hozzá-intézett levelek jegyzékét foglalja magában, megállapítható, hogy az itt ismertetett leveleken kívül mások is voltak, és hogy a lyceumi gyűjteményből néhány darab elveszett, vagy még lappang valahol. Ebből a lajstromból tudjuk, hogy Beregszászi Pál Erlangenből két levelet is küldött a társaságnak. Az első-

<sup>1</sup> V. ö. Csokonai műveinek Horváth Cyrill-féle kiadását, II : 882. 1.

<sup>2</sup> Ilyenek: Barczafalvi Szász Dávid (1793. febr. 13.), Pávai Vajna Elek (1794. ápr. 30.), B. Kemény Simon (1794. máj. 2.), B. Henter Antal, Heyden-dorff Mihály (1794. máj. 12.), Cseh Ferencz (1795. aug. 7.).

ben (1794 jan. 4.) grammatikáját ajánlja, a másodikban pedig (1794 máj. 30.) a társaság kiadványának alapos bírálatát óhajtja, a melyet a II. darabban ki is kellene adni. Földi János (1794 szept. 1.) leveléből tudjuk, hogy megküldötte a társaságnak a *Bácsmegyeit*, néhány kritikát és Zay mineralogiáját. Molnár Borbála 1794-ben megküldi egyik könyvét és üdvözlí a társaságot, a melynek támogatására vállalkozik. Pajor és Kármán két levele (1794 okt. 23. és 1794 febr. 1.) is érdekes, az elsőben mint az *Urania* kiadói ajánlják magukat, a másodikban pedig nyelvészeti megjegyzéseket közölnek a társasággal. Görög Demeter (1795 decz. 15.) levelében melegen érdeklődik a társaság munkássága iránt. Csokonai V. Mihály 1797 ápr. 8-án kelt levelében ígéri a *Dietai Múzsza* megküldését és felajánlja munkásságát. Ugyancsak ez év november 1-én Gvadányi is köszönti a társaságot. Decsi Sámuel pedig (1798 márcz. 2.) munkái megküldését ígéri a társaságnak.

A fentebb említett harmadik gyűjteményt két összetartozó füzet alkotja ugyancsak a kolozsvári róm. kath. lyceum birtokában, s azon levelek hiteles másolatai vannak benne, melyeket Aranka mint titkár 1797-ben a tagokhoz intézett. A gyűjtemény címe: *A Társaság s Titoknak Leveléinek Mássai* és összesen 59 levelet tartalmaz, melyek élesen megvilágítják Aranka buzgó működését.

Aranka György 1797-ben a nyelvművelő társaság megbízásából beutazta a Székelyföldet. A 24 napi utazás alkalmával bejárta a Székelyföld nagyobb községeit, megismerkedett a székely értelmiséggel, megtekintette a templomokat, kolostorokat, könyvtárakat, iskolákat és mindenütt iparkodott a társaságnak híveket szerezni s a társaság különböző gyűjteményeit szaporítani. Az utazásból Marosvásárhelyre visszatérvén, a társaság ülésein számolt be utazása eredményeiről és a beszámoló ülésekből kifolyólag a társaság megbízásából levélben is felkereste mindazokat, a kikkel részben már megismerkedett, s a kik munkájában eddig segédkezet nyújtottak neki, részben pedig új munkatársakat iparkodik a társaságnak szerezni. Ezeket a leveleket foglalja magában az említett gyűjtemény, a mely épen ezért elsőrendű forrása a társaság történetének és igen hasznavehető kiegészítője a már ismertetett társasági jegyzőkönyveknek. Ezekből a levelekből egész részletességgel értesülünk arról a buzgó munkásságról, a melynek irányítója, éltető lelke a fáradhatatlan Aranka György volt, de megismerkedünk azokkal a nehéz akadályokkal is, a melyekkel a még fiatal társaságnak meg kellett küzdenie, hogy kitűzött nemes céljait megvalósíthassa. A társaság már ismertetett rendeltetését ismételtén körvonalozza Aranka leveleiben s nem győzi a cél nemzeti fontosságát kellőképen hangsúlyozni. Aggódó gonddal kíséri a társaság első kiadványának fogadtatását. Örül

az elismerő szavaknak, de nem fél a kritikától sem, sőt egyenesen felszólítja a tekintélyeket, mint például Révai Miklóst, Földi Jánost s másokat, hogy bírálják meg szigorúan és elfogulatlanul a munkát, mert csak így tanulhatnak és haladhatnak előbbre. Aranka helyes történeti érzékére vall, hogy belátja a régi iratoknak, könyveknek, okmányoknak, feliratoknak és egyéb történeti hagyományoknak fontosságát. Ezek gyűjtésére serkenti minden ismerősét. Különösen szíven hordja Erdély történeti emlékeit. A székelyek múltja állandóan foglalkoztatja. Buzgósággal gyűjti a szombatosok történetére vonatkozó kéziratokat s egyéb adatokat, melegen érdeklődik a kúnok nyelve iránt. A nyelvi és történeti gyűjtéseken kívül nagy súlyt vet az ásványtani, növény- és állatvilág ismeretét elősegítő gyűjteményekre. Valóságos múzeumot akar berendezni. A természeti tünemények feljegyzése és magyarázata sem kerüli el figyelmét. E levelekben találjuk első nyomait a meteorológiai megfigyeléseknek. Az ipar és technika terén történet előrehaladásról szintén kér jelentéseket, valamint az egészségügy iránt is érdeklődik. Igaz, hogy különösen e tekintetben találkozunk sok naivitással is, de mindez mit sem von le a buzgó Aranka érdemeiből. E levelekből látjuk, hogy az erdélyi társaság ügye iránt mily sok derék hazafi lelkesedett, de egyszersmind arról is értesülünk, hogy egyesek nemtörődömsége mennyire akadályozta a lelkes csapatot munkásságában. Különösen Schediusra panaszkodik Aranka. Schedius a társaságnak pesti főlevelezője volt, de a hivatásával járó kötelességeknek csak lányhán felélt meg, egyes esetekben meg el is mulasztotta s így megbénította a társaság munkáját. De Aranka önzetlen gondolkodására is világot vetnek ezek a levelek. Nemzetének, nyelvének rajongó szeretete áldozatokra képesíti. Aranka minden szabad idejét a társaság számára értékesítette. Mintha csak őt is Horányi jelmondata tüzelte volna: »Provehimur non praemio, sed amore patrio.« Mily nagy lélek nyilatkozik meg Arankának Kis Jánoshoz (1797 szept. 15.) intézett következő szavaiban: »... az ember magát feláldozza a Hazáért, nemcsak a nyereség reményességét vesse el és költségit s fárattságát feláldozni tudja: hanem arra is reá szánnya magát Hérosi nagy lélekkel, hogy minden gyötrelmet, bosszúságot meggyőz és ditsőséginek tart. Nemcsak a Márs mezején, hanem a Tudományok rendibe is nagy ember senki nem lehet, hanem a ki erős szívé, állhata-tos és maga neme szerént a Hydrákat, Sárkányokat és Orjásokat meggyőzi; legelsőben pedig önönmagát megtagadja és a betsület, hír, név, pénz, jutalom kívánásáról tellyességgel lemond.« S Aranka önzetlen fáradozásának mégis mily kevés volt az eredménye. A társaság munkáinak második darabja már készen volt a sajtó alá, de már nem jelenhetett meg, nem

volt reá nyomtatási költség.<sup>1</sup> Kár, hogy a társaság egész levelezése nem maradt fenn ily pontosan összeszedve. Belőle lehetne csak tökéletes képet adni a rövidéletű társaság életéről és működéséről.

### III.

Az erdélyi nyelvművelő társaság levelezésén kívül érdekes az a kéziratgyűjtemény is, a mely a levelezéssel és a jegyzőkönyvekkel együtt került Marosvásárhelyről a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárába. Nagyobbirészt azoknak a munkáknak a kéziratjai ezek, a melyek megjelentek a társaság munkáinak első darabjában, részben a második darab számára szánt dolgozatok és egyéb, legtöbbször Aranka felszólítására küldött, vagy a társaság munkás tagjai részéről a társaságnak az alapszabályok értelmében felajánlott munkák, de akad köztük régiebb keletű kézirat is.

A társaság mindjárt megalakulása után foglalkozott egy magyar szótár készítésének gondolatával.<sup>2</sup> Az életrevaló gondolat azonban nem valósult meg. Sok tervezgetés után is csak kevés előmunkálat történt. Ezeknek az előmunkálatoknak töredékei csak kis részben maradtak fenn a társaság kéziratjai között, és így a tervezett szótárra alig vonhatunk belőlük következtetést. Annyi megállapítható, hogy a gyűjtők felhasználták az addigi szótárakat s megkísérelték az önálló gyűjtést is. Így a többek közt alkalmasnak találták Illei Jánosnak három szomorújátékát (*Salamon, Ptolomeus, Titus*) az anyaggyűjtésre; megkezdték az *Urania* kötetének feldolgozását és a mesterségek szavainak és egyéb műszók és tájszók gyűjtését. Egyebet a fennmaradt töredékes kéziratokból nem állapíthatunk meg. A magyar nyelvtudományt érdeklő kéziratok közül legnevezetesebb a *Magyar Nyelv Mivelésének Sengéje* — Probául adták ki némelly kevés számú Társak Erdélyben című testes füzet, mely a bevezető cikkekén kívül nyolcz hosszabb részben tárgyalja az *írás módját Csécsi János szerint, a magyar nyelvnek különbségeit*, ismerteti a magyar szótárakat, szól *a nyelv bővségéről*, 13 levélben beszámol *a magyar nyelv természeti különösségeiről*, ismerteti *az Erdélyi más nemzetek nyelveiktől való különbségét* és a magyar nyelvtanírókat. Az egyes cikkek szerzőit nem ismerjük. A bevezető cikkek alá a szerző N. N.-t írt. Az első hat cikk szintén névtelen szerző munkája, csak az utolsó cikk íróját ismerjük.

<sup>1</sup> Aranka levele Teleki Domokoshoz, 1797 szept. 25.

<sup>2</sup> V. ö. Perényi J. Aranka Társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéziratjai. Magyar Nyelv 1917.

Ez a régi és újabb magyar nyelvtanokról szól és Gyarmathi Sámuel sajátkezű írása.

A bevezető cikkek elseje tulajdonképen jelentés a *Nyelvművelő társaság* megalakulásának szükségességéről. Szerencsés változásnak mondja, hogy végre elérkezett az idő, mikor Erdélyben érdeklődni kezdtek az ország múltja iránt és megszólaltak magyar nyelven. De ennél még nevezetesebb, hogy az ország rendei szükségesnek találták egy nyelv-művelő társaság megalakulását. A társaság ugyan még nem alakult meg (1791), de a munka már a társaságé és célja, hogy felhívja az érdeklődők figyelmét a társaságra, hogy kiki a maga tehetsége szerint vagy anyagi segítséggel, vagy pedig szellemi munkával résztvegyen a társaság nemzeti jelentőségű munkájában. A második rövid bevezető cikk már a társaság munkájának rendeltetéséről szól. Lelkesedéssel emlékszik meg az 1791-ik esztendőről: »Az 1791-ik esztendőt Nemzetünk krónikás könyvében méltán innepi színnel írhatjuk. A Felső-Ausztriai Házból a legelső született örökös koronás királyunk alatt vettett meg Hazánkban annak fundamentoma, hogy a Magyar Nemzeti közönséges Nyelv legalább a Polgári dolgok rendében és az ország határain belül Hazánkban szolgálati nyelv legyen és ditsőséges atya örökségeinek s kegyességének örökösse Ferentz . . . az állandóság petsétyit nyomta reája. . . . Hazánkban a Nemzetnek nemzeti Nyelvét és a Nyelvnek maga méltóságát, és szükséges folyását, kegyelmesen visszaadta.« Most már a nemzetre hárul a kötelesség, hogy a nyelvet a lehetőségig kiművelje és így az idegenekkel is megkedveltesse. Különös fontosságot tulajdonít a nemzetiségek megmagyarosodásának, mert csak így lehet erős és egységes az ország. Ezt a gondolatot egy névtelenül beküldött levél keltette, a melyet *Egy esmeretlennek Levele, Pest, Mind Sz. Havának 8dik napján 1791* cím alatt olvashatunk. A névtelen levélíró jelenti, hogy olvasta a kéziratkiadó társaság és a nyelv-művelő társaság *Rajzolatát*. Az előbbi sorsáról nem tud semmit, az utóbbiról nem hitte, hogy egyhamar létesülhessen, nem azért ugyan, mintha Erdélyben nem volna elegendő számú erie hivatott egyén, hanem mivel ezek erejük felett »a közönséges szolgálatban el vagynak foglalva« . . . »Nincsen az a szerentséje (Erdélynek) is a mi Magyarországnak vagyon, hogy a Belső Renden annyi üres kezei légyenek: a mi kevés vagyon, az igen jeles példával az Hazának és Tudományoknak vagyon szentelve: Mint Gróf Battyáni Püspök, Szeredai Praepost, Benkő József Professor, és jeles igyekezetű Cserei József urak Péládai bizonyítják.« Meggyőző érvekkel bizonyítja a nyelv-művelő társaság rendeltetésének fontosságát. A magyarság ezerháromszáz esztendő alatt a latin nyelv »rabsága« alá került. Ez volt az akadály, hogy a tudomány és műveltség

nem terjedhetett el általánosan a hazában. Elismeri, hogy a latin nyelv »a jó Iznék és böltsességnek egyik nevezetes kapuja«, de az is bizonyos, hogy a művelődés és a tudomány csak a hazai nyelven lehet általánossá. Csakis a magyar nyelvvelő társaság munkásságától várhatni, hogy a hazában megszűnjenek a korlátok a nemzetiségek között, a társaságnak lesz hivatása a magyarosodást előmozdítani, hogy »a két Magyar Haza igaz Magyar Haza, s Magyar Ország igaz Magyar Ország légyen«. A társaság nehéz feladat megoldására vállalkozik, mert a magyar nyelv bár »szapora véghetetlen formáiban, hajlásaiban, változásaiban és származásaiban«, mégis »szegény és szűk a Tudomány és Mesterségbeli Szókbán, kivált az ujjakban«. Ezen a hiányon kell elsősorban a társaságnak segítenie és hozzá kell fognia a nyelvtisztítás nehéz munkájához, mert az eddigi nyelvvelők a levélíró szerint hibás úton haladtak. Kifogásolja a nyelvújítók eljárását. Szerinte a nyelvújítók a »Tudomány és Mesterségbeli idegen szók helyébe« érthetetlen, koholt új szókat kezdtek használni. Mások pedig szükség nélkül »bővíteni« kezdtek nyelvünket. »A hol valami idéltlen, paraszt, pajkos Szót Morva szélétől Oláh Faluig kaptanak — írja a névtelen levélíró — a Csikósoktól, a Béresektől, a Kufárnéktől, a katonáktól, az ostor és főzőkalán s gusaj mellől mind felszedték« — s így érthetetlenekké váltak. Már csak azért is szükséges a nyelvvelő társaság megalakulása, hogy rendet teremtsen a nyelvben. Ezért lelkes örömmel üdvözlí a nyelvvelő társaság eszméjét.

A tulajdonképeni nyelvészeti cikkek sorozatát a helyesírás kérdését tárgyaló nyitja meg. Nem önálló dolgozat. Nem egyéb, mint Tsétsi János *Observationes orthographico Grammaticae* című munkájának kivonata, a melyben a magyar helyesírás főbb szabályait állítja össze a névtelen szerző. Érdekebb a másik cikk, a mely a magyar nyelvjárásokat ismerteti. A szerző csak a hangtani és szótani eltérésekre mutat rá. Az előbbiekre vonatkozólag igen hiányosak megállapításai: látszik, hogy nem ismeri jól a magyar nyelvjárásokat. Beszél a székelyek, a mezőségek és a tótok szomszédságában lakók nyelvének egyes fonetikai eltéréseiről. Megfigyelései általában találók, de hiányosak, csak néhány hang eltérő kiejtését említi kevés példával megvilágítva. Ugyanilyen hiányosak a szótani eltéréseket illető fejtegetései. Inkább csak a külső eltérésekre szorítkozik és alig veszi észre a ragozási, szóképzési és jelentéstan különbségeket. A rövid cikk azonban így is figyelemre méltó, mert az első közé tartozik, mely e nevezetes kérdéssel próbálkozik foglalkozni.

A következő cikkben ismét egy névtelen szerző a magyar szótárról elmélkedik. A szerző azt tanácsolja a lélesülni készülő nyelvvelő társaságnak, állítsa össze mindazokat a különb-

ségeket, a melyek a magyar nyelv és a hazában beszélt nyelvek között találhatók. Ez a munka ugyan fáradsággal járna, de érdemes volna, »mert — írja — a Nyelv közönségessé tételének legnevezetesebb módja a lévén, hogy minden Nemzeti és Deák alsó és felső Oskolákban az Hazában a Magyar Nyelv tanítassék és más Nyelveknek, kivált az Holtaknak e légyen segítsége és Magyarázója; ez a munka arra nézve nemcsak hasznosnak, hanem szükségesnek is látszik«. Azután pedig szükségesnek tartja egy jó magyar nyelvtan megírását és magyar nyelvszótárak készítését. Magyar nyelvtanunk már volt eddig is. E téren dicséretre méltó buzgalommal dolgoztak tudósaink, de jóra való, használható szótárunk még nincsen. Mert szerinte Sz. Molnár Albert, Pápai Páriz Ferencz, Deák János és Cellarius szótárai »nem a magyar nyelvre, hanem a Deáknak tanulására és művelésére készítettének« és sok a fogyatékoságuk. A jó szótár követelményeit hat pontba foglalja össze: 1. legyen a szótár lehetőleg teljes és foglalja magában a szóknak nyelvjárások szerint változó alakjait is; 2. a ritkábban előforduló szókat magyarázza meg, említse fel az író nevét, a ki használja; 3. közölje a szólásformákat, közmondásokat és példabeszédeket; 4. a régi szókat és magyarázataikat; 5. az új (»tsinált«) és idegen nyelvekből átvett szavakat, szólásformákat, készítőjük nevét s állapítsa meg, van-e szükség az új szókra, megfelelnek-e a nyelv természetének; 6. a szótár foglalja magában a tudományok és mesterségek műszavait is, a különféle tulajdonneveket, továbbá a nép ajkán élő különböző »neveltséges és tsufolódó, vagy komajátékos — komikus — szókat« is. Reméli, hogy Ráth Mátyás, ki már ígért egy jó kézi-szótárt, nemsokára fog is ilyennel szolgálni. Ezek után háromféle szótár szerkesztésének szükségességéről szól. Legyen magyar és idegen nyelvű, tisztán magyar szótárunk és a rokonértelmű szavak szótára, a melyenre jó példát a német Adelung adott.

A magyar nyelv bővségéről két hosszabb cikket olvashatunk a kéziratban. Bemutatja, milyen gazdag a magyar nyelv szóképzése. Magyarázza a főnév és az ige ragozását. E részben találhatunk legtöbb tévedést. A magyar nyelv rendszerével nincsen tisztában, a magyar nyelvtani alakokat az idegen nyelvtani formákra próbálja alkalmazni és e tekintetben ugyanott tart még, a hol elődei, a kik idegen nyelvtanok mintájára igyekeztek magyar nyelvtant írni. Buzgó törekvése tévedései ellenére is dicséretes, mert elsősorban is érdeklődést kíván kelteni tárgy iránt, a melynek rendkívüli fontosságát nem győzi kellőleg hangsúlyozni.

A következő tizenhárom »levél« a magyar nyelv főbb sajátosságával foglalkozik s bemutatja, miben különbözik más nyelvektől. Hosszasan ismerteti a magyar nyelv hangtani tör-

vényeit és sajátosságait, aztán áttér a helyesírás ismertetésére. A helyesírásra vonatkozólag megjegyzi: »Ez a része a Magyar Nyelvnek még nintsen tudtomra egészen kimívelve: és nem tagadom, hogy magam se vagyok egészen megvilágosodva benne« — ez az utóbbi őszinte vallomása meg is felel a valóságnak. Helyesírása ingadozó. Egyszer a kiejtést veszi irányadóul, másszor a ragozást, képzést. Szól a határozott és határozatlan névelő használatáról, kiemeli, hogy a magyarban nincs meg a grammatikai nem, mely annyira megnehezíti az idegen nyelvek tanulását. Bemutatja a magyar főnév ragozását és figyelmeztet az eltérésekre, a melyek a magyar főnév ragozása meg a többi európai nyelv és a latin nyelv declinatioja között vannak, és ismerteti a magyar névmásokat. Ezután tér át az ige tárgyalására. A befejező cikkben Gyarmathi Sámuel értekezik a régi és újabb magyar nyelvtanokról. Az érdekes közleményt, melyet Gyarmathi 1792-ben írt, Aranka György, az egész kéziratnak gondos átjavítója és összeállítója, csatolta a cikksorozathoz. A bevezető részben hivatkozik a szerző egy régibb keletű munkájára, a melyben a magyar nyelvtanokat összegyűjtötte és az elveszéstől megmentette. E helyt röviden számol be az általa ismert nyelvtani munkákról, a melyekhez részben Pataki Sámuel segítette. Legelőször a szerinte 1592-ből származó kézirati munkát ismerteti, melynek czíme *De Litteris Hunnorum, quae vulgo Litterae Siculorum vocantur* — erről Bél Mátyás is megemlékszik *De vetere literatura hunno-scythica exercitatio* (Lipsiae, 1718) című értekezésében. Bél Mátyás úgy emlékszik meg róla, mintha ez a munkácska 1598-ban nyomtatásban is megjelent volna, de lipcsei bírálói kételkedtek abban, hogy Bél ezt forgatta volna: »Operae pretium — olvasható a bírálatban — forte fecisset Cl. Auctor, Si Tractatum Lugduni Batavorum 1598. in 8<sup>vo</sup> editum, quem non vidisse videtur, in consilium adhibuisset.« Ez az alig két ívre terjedő kis munka közli a régi magyar írásjeleket és azt a szkitha felírást, a melyet a csikszentmiklósi templom oldalán találtak. A kis munka szerzője Telegdi János nyitrai püspök. Gyarmathi megígérte, hogy ezt az érdekes művet ki fogja adni, de ígéretének beváltásával adós maradt. Azután ismerteti Sz. Molnár Albert *Nova Grammatica Hungarica* című művét. Sz. Molnár Albertről írja, hogy ő az első, ki a magyar nyelvet grammatikába foglalta, »minekutánna már Deák betűkkel kezdettenek élni a magyarok«. Tud ugyan egy régibb magyar nyelvtanról is, a melyet állítólag 1460 körül írt Janus Pannonius, de a mely szerinte elveszett. »Az ugy eltévelyedett — írja — hogy senki még rá nem találhatott, a mely valóban megbetsülendő kints lenne.« Sz. Molnár Albertről dicsérettel jegyzi meg, hogy anyanyelvünknek több tulajdonságáról szól művében, mint Komáromi Csipkés György. Gelei Katona István *Magyar*

*Grammatikátskájáról* írja, hogy ez tulajdonképen nem rendszeres nyelvtan, »hanem tsak valami rend nélkül egymás után leírt hasznos tapasztalások, kivált az orthographia és a constructio körül«. Szerinte G. Katona jól értette nyelvét és valóban jól író tudós is volt. Különösen kiemeli, hogy G. Katona, feljegyezte a hibás »szóllások módjait« és azokat »bölc s belátással czáfolyta meg«. Komáromi Csapkés György grammatikájáról megjegyzi, hogy ezt már inkább nevezhetni nyelvtannak, mert »annak szokott módja és rendi szerint van írva«. Említésre méltónak tartja, hogy Komáromi a főnév hét esetét tanítja. A mondattannal azonban nincs megeledve: »Az egész Syntaxis — írja — egy néhány rendetlenül össze rakott Régulákból van öszveszerkesztetve.« Tótfalusi Kis Miklós munkája szerinte nem grammatika, hanem annak inkább csak első része: helyesírás, »mellyben mindazonáltal... igen sok szép nevezetes megtartásra méltó törvényetskéit lehet találni a Magyar nyelvnek«. Ezek után megemlíti Tsétsi János orthographiáját, a melyet »Geleji és Tótfalusi Írásiból szedeggett össze«. Ezeket a munkákat kívül még egészen röviden a következő nyelvtani munkákat sorolja elő: Pereszlényi Pál *Grammatica Linguae Hungaricae* (1682) cz. munkáját, a melyet Sz. Molnár Alberténál gyengébbnek tart, mert »sokat nem jegyzett fel, a mit a három első Grammatikákban olvashatott volna«. Megemlíti Szilágyi Péter enyedi professzor és Bél Mátyás munkáit és Ádám Mihály (Wien 1763) német nyelvű magyar grammatikáját. Kalmár György munkáját (Pozsony 1770) különösnek tartja, mert »ollyan ujj és különös írásmódját iparkodik a Magyar nemzet nyakára tojni, a mellyről maga is bizonyos volt, hogy soha senki se fogja követni. Egy szóval: a ki egyszersmind Grammatikát és Comédiát akar olvasni, a'nak ezt a könyvet ajánlom. Mert az író inkább a maga sok Országokon való kőborlottságát akarja e könyvnél fogva megtanultatni Olvasóival; mintsem a Magyar Nyelvet«. Farkas *Ungarische Grammatik* (Wien 1774) cz. munkáját haszontalan könyvnek tartja. Szerinte Farkas vagy tót, vagy német anyától született, de mivel Ferdinánd herczeg tanítója volt, kénytelen-kelletlen iparkodott magyar grammatikát írni. A nyomtatásban megjelent nyelvtanok sorát Klein Efraim *Specimen enucleationis Grammaticae Hungaricae* (1776) című munkája rekeszti be, a mely Gyarmathi szerint elég jó iskolai kézikönyv. Végezetül ismerteti Fejérvári Sámuel unitárius professornak *Institutiones ad fundamenta Linguae Hungaricae* című Kolozsvárt 1775-ben írt kézirati munkáját. »Ennek kár volt írásba maradni 17 esztendőktől fogva — írja — mert az olta sok jó igyekezetű ifju pallérozta volna anyanyelvét ez által.« Fejérvári gondosan összegyűjtött mindent, a mit Sz. Molnár, Gelei Katona, Komáromi Csapkés, Tótfalusi és

Tsétsi munkáiban talált. Ezután megemlíti, hogy volt a kezében még négy apróbb kézirati munka is, de ezek silányabbak a Fejérváriénál és azért nem tartotta érdemesnek ismertetésöket. Végül felszólítja olvasóit, hogy ha valaki a felsoroltakon kívül más grammatikát ismerne, közölje vele, hogy összefoglaló nagyobb művébe felvehesse. Ezt a nagyobbszabású munkát, a melyben valamennyi magyar grammatikát közölni akart, sohasem készítette el Gyarmathi.

Gyarmathinak imént ismertetett és eddig kiadatlan kézirátán kívül van a kézirátgyűjteményben még két munkája, melyet eddig senki sem említett meg. Szinnyei sem tud róluk.<sup>1</sup> Mindkét kézirátot Aranka Györgynek küldötte. Az egyik német nyelven írt értesítés egy többnyelvű szótárról, a melyhez három, külföldiek számára írt latin címzésű, de szintén német nyelvű függeléket csatolt a szerző. A kézirát teljes címe :

Vorläufiger Bericht | an Teutsche Sprachenkundige | von einem in 16  
Heften ausgefertigten | Wörterbuch in vielen Sprachen. | Demselben sind bey-  
gefüget | für Ausländer : | I. | Commentatio Historica de Gentium earumque |  
Lingvarum origine, affinitate et fatis. | II. | Tabula orthographico orthoepeica |  
Polyglotta. | III. | Patromus Synopticus. | Speciminis Dictionarii Polyglotti, |  
quo vocabula secundum affinitatem | idcarum, et relationem lingvarum | inter se  
exhibita sunt. |

A másik egy latinnyelvű értekezés, melynek címe : *Designatio lingvarum et gentium, quae ipsas loquuntur*. Mindkét kézirátnak értékét neveli az a körülmény, hogy belőle Gyarmathi Sámuel nyelvészeti képességére és törekvéseire vonhatunk következtetést. Érdekes, hogy Gyarmathi, a ki tulajdonképpen orvos volt, milyen élénken érdeklődött a magyar irodalom és a nyelv ügye iránt. A mikor külföldi tanulmányai után hazatér, Rát Mátyás *Magyar Hírmondójának* írásában is résztvett (1784). Élénken érdeklődik minden művelődési mozgalom iránt, de leginkább a nyelvtudomány vonzotta. A német és latin nyelven kívül ismerte az orosz, svéd, dán és angol nyelvet. Jó nyelvérzéke és nyelvtudása kedveltette meg vele a nyelvtudományt, melynek a maga korában számottevő művelője. Nyelvészeti munkái (*Okoskodva tanító magyar nyelvmester*, 1794., a melyet Görög Demeter magyar nyelvtani pályázatára írt; *Új próba a magyar írás módjában*, Kolozsvár 1794.; *Affinitas* 1799. és *Vocabularium* 1816.) maradandó emléket biztosítottak számára a magyar nyelvészeti irodalomban.

A nyelvészeti jegyzetek között felemlítjük Aranka Györgynek a cigányok nyelvéről tett feljegyzéseit. Aranka érdeklődött a cigányok eredete, története és nyelve iránt. Figyelemmel kísérte a cigányokkal foglalkozó irodalmat. Felhasználta

<sup>1</sup> V. ö. Szinnyei, Magyar írók, IV. 26—28. 1.

Thomasius Jakab értekezését (Lipsiae 1771.) a cigányokról, Grellmann *Historischer Versuch über die Zigeuner* (Göttingen 1778.) című munkáját, ezekből pontos jegyzeteket készített, s így keletkezett a cigány nyelvről való jegyzet is. E jegyzetekhez sorozzuk még Arankának orthographiai jegyzeteit is, a melyek arról tanuskodnak, hogy mily élénk érdeklődéssel kísérte a helyesírás fontos kérdését. Végül megemlítjük, hogy a nyelvészeti jegyzetek között találjuk Benkő Józsefnek a török nyelvből átvett magyar szavak gyűjteményét.

PERÉNYI JÓZSEF.

---